

Zaans ERFGOED

NR 13 JUNI 2005 €6

UITGAVE VAN DE STICHTING UITGEVERIJ ZAANS ERFGOED

VERSCHEIJNT 4X PER JAAR

- VERZET VAN ZACHTE KRACHTEN
- GOEDE BEDDELINGEN KUNNEN GEVELS VERWOESTEN
- DE ZAAANSE LUTHERANEN EN HUN KERK
- ARMENZORG IN ASSENDELFT
- CZAAR PETERHUISJE IN DE 20E EEUW
- ONLINE: OORLOGSMONUMENTEN
- VRIJHEIDSBOMEN BIJ KOMST FRANSEN
- DE POELenburg GERESTAUREERD
- KRONIEK
- AGENDA
- BOEKENNIEUWS
- VERENIGINGSNIEUWS

COLOFON

Zaans Erfgoed is een uitgave van de Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed en verschijnt vier keer per jaar

Bestuur Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed

Henk Bouman, Joop Knijnenberg,
Leonore Olde-Verburg, Ron Sman, Sijb de Witte

Secretariaat Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed

Lagedijk 100, 1544 BJ Zaandijk

Abonnementenadministratie

Haaldersbroekerdwarstraat 2, 1509 BP Zaandam,
e-mail: tulabmc@xs4all.nl

Redactie

Alice van Diepen, Annemieke Emond, Rob Lengers,
René Prins, Wikje van Ritbergen, Corrie van Sijl,
Jan Pieter Woudt

Redactie-adres Zaans Erfgoed

Wikje van Ritbergen, Treilerstraat 111, 1503 JE
Zaandam, tel. (op werkdagen na 14.00 uur)
075 616 61 31, e-mail: zaanserfgoed@planet.nl

Redactieraad

De redactie laat zich adviseren door een redactieraad, waarin zitting hebben: Vibeke Kingma, Rita Hooijschuur, Kees van Roon (AWN), Piet Kleij (gemeente Zaanstad, Archeologie), Simon Honig Jz., Pieter Helsloot, Jan Aafjes (Oudheidkundige Commissie Jisp), Rob Veenman (St. Oudheidkamer Oostzaan), Inge Bosman (Zaanse Kaper), Henk Roovers, Ed Pielkenrood (Zaansche Molen), Piet Middelhoven (Honig Breethuis), Fokelien Renckens (Zaans Museum) Iet Kiel, Hans Valk, Dick Kerssens, Rita van de Wiel, Joop Stolp (AWN), Jan H. Rem

Foto omslag

Wim de Jong, Westzijde Zaandam
(zie kroniek)

Fotografie

Bij de foto's is de bron vermeld; GAZ staat daarbij voor Gemeentearchief Zaanstad

Redactiecoördinatie

Wikje van Ritbergen

Eindredactie

Jan Pieter Woudt

Vormgeving

Two-Do Design, Wormerveer

Druk

bv Kunstdrukkerij Mercurius-Wormerveer

Zaans Erfgoed is een initiatief van de vereniging Zaans Erfgoed. Het verschijnen van dit blad wordt mede mogelijk gemaakt door: Honig-Laanfonds, Ir. P.M. Duyvisfonds, Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Verkadefonds, gemeente Zaanstad

COLUMN

Oorlogsherdenkingsmonument Koog/Zaandijk.

Foto: B. van Bohemen / NIOD

ZESTIG JAAR HERDENKEN EN DE BEVRIJDING VIEREN

Dit jaar is het zestig jaar geleden dat Nederland werd bevrijd, na een bezetting die vijf jaar duurde. Nog steeds roept deze periode uit onze geschiedenis veel herinneringen op. De Tweede Wereldoorlog was dan ook een van de meest ingrijpende gebeurtenissen in de recente geschiedenis van Nederland, en wel zó diep ingrijpend dat deze nog velen, zeker ook jongere generaties, bezighoudt. Dit is niet zo verwonderlijk: de inval van de legers van Hitler-Duitsland betekende voor Nederland het einde van een jarenlange periode zonder oorlog.

Dit betekende óók, dat het voor veel mensen moeilijk was om na de bezetting van ons land hun houding te bepalen tegenover de Duitse bezettende macht. Het dagelijks leven ging in het begin van de bezetting vrijwel gewoon z'n gang. Maar er waren er ook, die vanuit hun politieke overtuiging of vanuit hun geloof van het begin af aan het gevaar onder ogen zagen. Zij gingen zich al vrij snel verzetten tegen de door de bezettende macht afgekondigde maatregelen. In de Zaanstreek was er de belangrijke stroming van de communisten, die al snel door middel van het uitgeven van illegale krantjes gingen ageren tegen de door de Duitsers afgekondigde maatregelen. En ook kwam er al gauw verzet uit gereformeerde kringen; dit verzet kwam in allerlei vormen tot uiting. En dan waren er natuurlijk ook nog de vele vormen van individueel verzet.

Al snel werd duidelijk wat de ware bedoelingen van de bezetter waren. Er werden allerlei maatregelen afgekondigd die ingrijpend waren voor het dagelijks leven van de bevolking. En er kwamen ook de eerste maatregelen tegen de joden. Tijdens het verdere verloop van de bezetting verscherpte zich de tegenstelling tussen de bezettende macht en de bevolking steeds meer. Veel mensen werden opgepakt en fusillades vonden plaats. Maar na nog een verschrikkelijke hongervinter kwam dan eindelijk de lang verwachte dag van de bevrijding. Er was feest, maar ook veel verdriet om hen die er niet meer waren. Sinds die tijd herdenken we op 4 mei de doden en vieren we op 5 mei de bevrijding.

Het blijvend herdenken en vieren van de bevrijding van deze bewegende periode in de geschiedenis van ons land is voor het historisch bewustzijn van grote waarde. Dat deze gedachte een breed draagvlak heeft onder de bevolking, blijkt uit een recent door het Nationale Comité 4 en 5 mei ingesteld onderzoek. Van de ondervraagden vindt tachtig procent het herdenken belangrijk en vijftien procent het vieren van de bevrijding.

Het herdenken gaat vooral om hen die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen, maar daarnaast is het van belang een moment stil te staan bij de huidige ontwikkelingen in de maatschappij.

Veel monumenten in de Zaanstreek zijn geadopteerd door scholen. Hier wordt in de meidagen veel aandacht besteed aan hetgeen in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Er wordt gewezen op de verschrikkingen van oorlog en op het grote goed om in vrede te leven. Daarom: blijven herdenken en de bevrijding vieren.

GERARD BLEES,

oud-voorzitter 4 mei comité Koog/Zaandijk

INHOUD

- 4 Aanpassingen van gevels van woningen kunnen met de beste bedoelingen worden uitgevoerd, maar de authentieke situatie verwoesten. Enige voorbeelden van (nooit uitgevoerde) verbouwingen van een vroeg twintigste-eeuws woonhuis.
- 8 De Lutherse kerk aan de Zaandamse Vinkenstraat staat inverdan (een stuk achter de rooilijn) en valt daardoor niet erg op. Maar het is een imposant gebouw, van buiten en ook van binnen. Dáár trekt het verfijnde, ruim driehonderd jaar oude houtsnijwerk de aandacht.
- 12 In de negentiende en de twintigste eeuw, vóór er sociale wetgeving kwam, was een deel van de bevolking aangewezen op de armenzorg. Wat betekende dat voor de mensen en hoe was die armenzorg georganiseerd in Assendelft, destijds een van de minst welvarende Zaanse dorpen?
- 16 Het Zaandamse Czaar Peterhuisje bleef ook in de twintigste eeuw bezoekers trekken, soms veel en soms minder. Even dreigde zelfs sluiting en verplaatsing van het huisje, maar die bui dreef over. Het tweede deel van een serie over deze historische attractie.
- 19 Cultuurhistorie en moderne middelen. Steeds méér is te vinden op internet. Dit keer een landelijke site, speciaal over de monumenten die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog.
- 20 De komst van de Fransen in 1795 leidde in de Zaanse dorpen veelal tot grote blijdschap. Er werden vrijheidsbomen opgericht en er waren optochten. Een verslag uit Zaandijk.
- 24 De Gekroonde Poelenburg, de houtzaagmolen bij de Zaanse Schans, werd gerestaureerd, onderging zelfs een metamorfose. De 'getrapte weeg' kwam terug en de molen werd weer groen.
- 26 Kroniek. Een overzicht van de belangrijkste Zaanse gebeurtenissen van januari tot en met maart.
- 31 Cultuurhistorisch eropuit? De agenda geeft tips.
- 33 Boekennieuws. Nieuwe uitgaven over de Zaanstreek belicht.
- 37 Verenigingsnieuws, een rubriek die afhankelijk is van de inzendingen van de Zaanse cultuurhistorische verenigingen. Nieuws van 'de eigen club' dat ook anderen kan interesseren.
- 40 Het is wel 'verzet van de zachte krachten' genoemd, de clandestiene pers in de Tweede Wereldoorlog. Tot strijd werd niet opgeroepen, maar in tijdschriften en boeken behield men zich het recht voor om de eigen cultuur levend te houden, al mocht dat niet van de Duitsers. Over de jonge makers van het clandestiene tijdschrift 'Zaans Groen'.
- 44 In de hongerwinter stond Klaas Woudt, zo lang als er licht was, in zijn vaders drukkerij clandestien rijmprenten, boeken en boekjes en het tijdschrift Zaans Groen te zetten en te drukken. Uit vakliefde, om de tijd door te komen, om in alle machteloosheid iets moois te creëren in een lelijke tijd, of dat in ieder geval te proberen. Persoonlijke herinneringen.

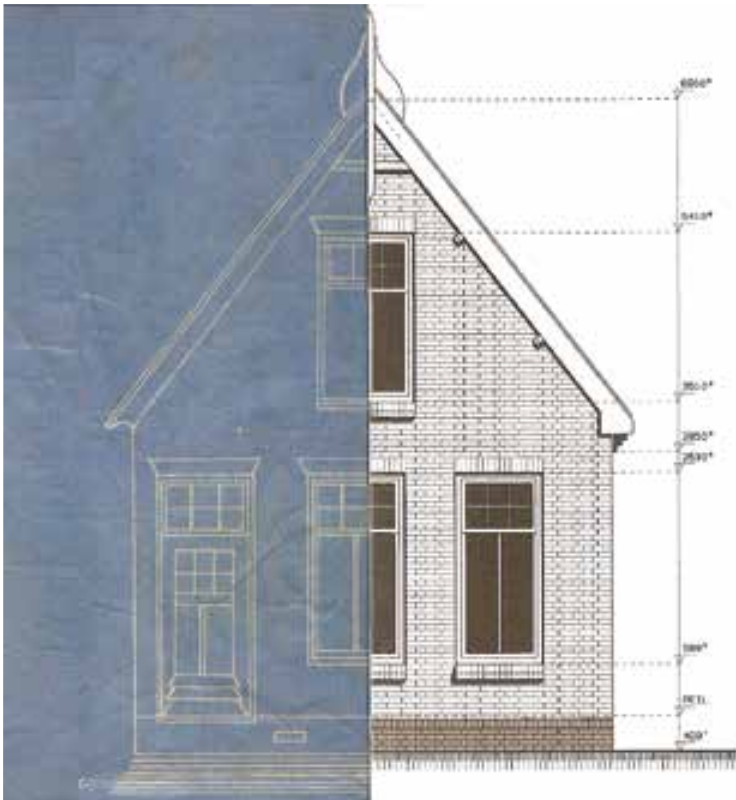
FOUT

In de vorige aflevering van Zaans Erfgoed werd in de rubriek 'Verenigingsnieuws' melding gemaakt van de door de Stichting Zaan & Dijk ontketende actie tegen het bouwplan 'De Wijngaard' aan de Lagedijk te Zaandijk. Aanleiding was de grote hoeveelheid actieposters tegen dit plan, die in de ramen van woningen in dit dorp waren te zien. Hierop is een grote plaats ingeruimd voor een compositiefoto/-tekening die toont hoe het er op dit deel van de Zaanoever volgens de Stichting Zaan & Dijk gaat uitzien bij uitvoering van het plan. Let wel: volgens de Stichting Zaan & Dijk. De eindredacteur van Erfgoed vermeldde dit niet in het bijschrift bij de in het blad opgenomen compositiefoto en schoot daarmee tekort. FKG Architecten aan de Zaan, ontwerper van De Wijngaard, liet ons weten 'dat de geplaatste afbeelding niet tot nauwelijks relatie heeft met het ontwikkelde bouwplan. Voor wat betreft kleurstelling, gevelindelingen en verhoudingen zijn er te grote verschillen.' Verontschuldigen,

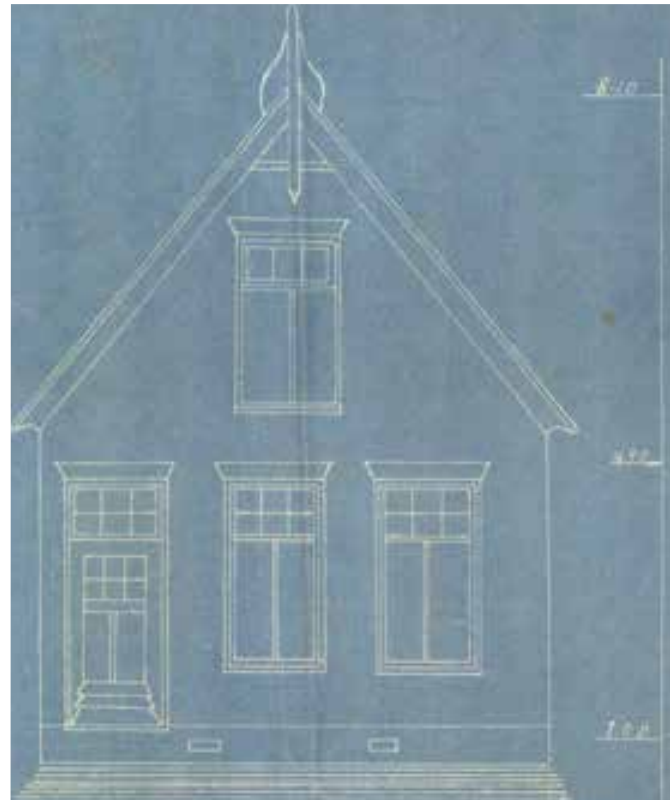
Jan Pieter Woudt,
eindredacteur

Deze kaart zette ons aan het denken over hedendaagse verminkingen aan stijlvolle panden uit de eerste helft van de twintigste eeuw in de Zaanstreek. De kaart en het huis aan de Dorpsstraat in Wormer waren aanleiding tot het maken van een aantal ontwerpen van – overigens nooit gerealiseerde – veranderingen die hadden kunnen plaatsvinden aan de voorgevel van dit huis. Het oorspronkelijke huis zou dan niet meer herkenbaar zijn. In een reeks afbeeldingen, met korte beschrijving proberen we dat hierna inzichtelijk te maken.

De originele blauwdruk van een tekening van 18 mei 1923 vervaardigd door W. Glim voor het 'plan voor een woonhuis voor Den Heer A. de Lange te Wormer' is een eenvoudige tekening met daarop de voorgevel, dwars- en lengtedoorsnede, plattegrond, balklaag, heiplan en situatie.

Hoe het kan en hoe het niét moet

TOEKOMST VOOR ONS VERLEDEN?

door Wim Visser en René Prins

illustraties: Wim Visser en René Prins

Er bestaat momenteel een behoefte aan woningen met kenmerken uit het verleden, in een menselijke maat en met het comfort van de tegenwoordige tijd. In december 2004 ontving Wim Visser een nieuwjaarskaart van een Zaanse architectenburo met de afbeelding van een woonhuis. Daarbij is de linkerhelft van het huis de originele blauwdruk van de tekening uit 1923, en de rechterhelft in een digitaal tekenprogramma gemaakt. Op de verticale hartlijn van de woning is de kaart naar buiten gevouwen, en dat geeft een bijzonder beeld.

Links: het pand in 2005. Gelukkig blijkt uit deze foto dat deze voorgevel in 82 jaar tijd nagenoeg onveranderd bleef. Zoals gezegd werden de hierna getoonde verbouwingen nooit uitgevoerd. Maar het had gekund. De hierna getoonde afbeeldingen laten zien welke mogelijkheden er voor het verbouwen van een voorgevel zijn. Waren ze uitgevoerd, dan zou met als basis de voorgevel uit de jaren '60 van de vorige eeuw een reconstructie kunnen zijn gemaakt naar de staat van 1923. In deze tijd worden nogal eens voorgevels in oude staat teruggebracht. Als er archiefonderzoek is gedaan, zijn die reconstructies gerechtvaardigd, dat geldt óók als ter vergelijking een soortgelijk buurpand nog wél de originele voorgevel heeft. De navolgende afbeeldingen van de drie historiserende verbouwingen geven in feite aan hoe het *niet* moet.

De eerste kleine wijziging in het ontwerp: tijdens de bouw is het bovenraam van het topgevelkozijn veranderd van een 3-ruiter naar een 6-ruiter. Het bovenraam van de voordeur is veranderd van een 6-ruiter naar een 3-ruiter.

Typerend voor de jaren '60 van de twintigste eeuw: het dakoverstek en de makelaar zijn verwijderd. Het schuifraam op zolder is vervangen door een draairaam met vast glas eronder. De schuiframen van de woonkamer zijn vervangen door een groot kozijn met draairaam, klepraam en groot vast glas. De voordeur is vervangen door een glasdeur met gefigureerd glas. Het meerruits-raam boven de voordeur is vervangen door vast glas.

Eerste historiserende verbouwing: de ramen van de woonkamer en op zolder zijn vervangen door negentiende-eeuwse Empire schuiframen. Het voordeurkozijn heeft een hoge tussendorpel boven de voordeur voor een tekst of jaartal. De voordeur is één-paneels met raampje.

Tweede historiserende verbouwing: de gemetselde topgevel met hanenkam boven de kozijnen is vervangen door een puibalk met daarboven staand hout met wisselende breedtes. De voordeur is twee-paneels geworden.

Derde historiserende verbouwing: de driehoekige houten topgevel is vervangen door een tuitgevel.

TEKENING JISP

In Zaans Erfgoed 11 (bladzij 9) plaatsten wij een afbeelding van een tekening van Jisp omstreeks 1665. Deze werd toegeschreven aan J. Beerstraten, zoals ook in talrijke eerdere publicaties gebeurde. Seiny Klopper (Oudheidkundige Commissie Jisp) wees ons erop, dat in juli 1993 in het toenmalige tijdschrift 'Anno 1961' naar aanleiding van een tentoonstelling 'Tekeningen van oude meesters', werd vermeld dat deze tekening van de hand is van Abraham Rutgers (Amsterdam 1632-1699). 'Ik hoop hiermee de zeer hardnekkige naamsverwisseling definitief uit de wereld te hebben geholpen', schreef Seiny en wij hopen dat met haar.

Redactie

Restauratie

SPECIALIST

Veerdijk 40, 1531 MS Wormer, Postbus 130, 1530 AC Wormer, Tel. 075-6212131, Fax 075-6289040
Homepage: www.somass.nl E-mail: info@somass.nl V.C.A.

Staal

Schilders - Behangers -
Meesterschilders
Nationale Schilders School

GESPECIALISEERD IN;

*Hout- en
Marmereimitatie*

Werkplaats: Provincialeweg 328
1506 MK Zaandam
Tel. 075 - 6121348
Mob. 06 - 51244739

HOOYSCHUUR
architecten bna

Noordeinde 16 1521 PA Wormerveer t 075 6220441 f 075 6219941
e-mail info@hooysschuur.nl - www.hooysschuur.nl

Overzicht interieur Lutherse kerk, met links de dooptuin en preekstoel.

Evangelisch-Lutherse kerk Zaandam

GESNEDEN PREEKSTOEL EN DOOPHEK VAN 300 JAAR OUD

door Hans Valk

Foto's: Hans Valk

Wie tegenwoordig het woord 'inverdan' gebruikt loopt een brave kans dat zijn gesprekspartner vermoedt dat het gaat over voorgenomen wijzigingen van het stadscentrum van Zaandam. Misbruik als naam van dit project zal de oorspronkelijke Zaanse betekenis van 'inverdan' uithollen. Jammer. Maar daar gaat dit artikel niet over. In tegendeel, de bedoeling is iets te vertellen over een gebouw dat aan de Zaanse Vinkenstraat laat zien wat met de oorspronkelijke Zaanse term 'inverdan' wordt bedoeld: een gebouw dat naar achteren afwijkt van de rooilijn. We gaan het hebben over de Evangelisch-Lutherse kerk aan de Vinkenstraat, een monumentaal bakstenen gebouw, dat een eerdere houten kerk opvolgde. Het is nu ruim driehonderd jaar geleden dat daar een door fraai houtsnijwerk gekenmerkte dooptuin werd ingericht.

De Evangelisch-Lutherse kerk werd ontworpen door de Amsterdamse architect D. Emmerich in de toen gangbare Hollandse classicistische stijl, en gebouwd door de Lutherse Amsterdamse aannemer Matthijs van der Wulster. De aanbesteding vond plaats op 4 maart 1699. Toen het gebouw op 15 november van dat jaar in gebruik werd genomen, was er nog geen nieuw meubilair aanwezig en waren de ramen nog voorzien van rieten matten. Bij het ontwerp liet Emmerich zich duidelijk inspireren door het werk van de befaamde Jacob van Campen, die

al jaren daarvoor was overleden. Met name met diens ontwerp van de Nieuwe Kerk in Haarlem is verwantschap zichtbaar. De kruisvormige plattegrond, goed te zien in de gewelven, is gevat in een rechthoekig gebouw, met overhoeks uit-zwenkende steunberen, een typisch detail van werk van Van Campen.

OORWASSING

Al moest de inrichting van het gebouw bij de ingebruikname van het kerkgebouw nog beginnen, daar werd voortvarend aan gewerkt. De bekroning werd de oplevering van

een aantal bijzondere meubelstukken: de preekstoel en het doophek. Samen maken die deel uit van wat onze voorouders het doophuis, of de dooptuin noemden. Dat de preekstoel in 1704 gereed kwam, weten we doordat de inwijdingspreek waarmee ds. Colerus de inzegening verrichtte, in druk werd uitgegeven en bewaard bleef. De voorganger bereidde de gemeente bij die gelegenheid een geduchte oorwassing: de 32 pagina's tellende preek moet al gauw drie uur in beslag hebben genomen. De tekst van de preek berust in het gemeente-

Banken onder het orgel.

archieff van Zaanstad. Het doophek dateert uit hetzelfde jaar; het jaartal 1704 is opgenomen in het snijwerk dat het bovendee van het hek siert. In het midden ervan zit een monogram van kunstig gevlochten letters (ze doen denken aan een Turkse knoop), die het monogram vormen van Johannes Hendrikus Kisselius, de schenker van hek en preekstoel. Deze Kisselius was chirurgijn, één van de dertig mannen van die professie die de Lutherse gemeente samen met die van Amsterdam rijk was. Zij waren allen afkomstig uit Duitsland of Scandinavië. Johannes Hendrikus Kisselius kwam in 1687 uit Hatten bij Straatsburg naar Zaandam en was verwant aan ds. Petri, de bouwpastor van het kerkgebouw, die uit Giessen in Hessen kwam. Waarom Kisselius de gift deed is niet bekend. Hij was diaken in de kerkenraad, maar de notulen van de vergaderingen van de raad zijn niet bewaard gebleven, evenmin als het kerkarchieff uit die jaren. Wellicht zijn zij verloren gegaan bij een felle brand in 1713 op de lijnbaan die toen achter de kerk lag, waar nu een parkeerterrein van de Fordgarage is.

FUNCTIE

Het doophek schermde de ruimte af waarbinnen gedoopt werd. Het

doopvont was veelal een tinnen of koperen schaal, die met sierlijk gedreven koperen consoles aan de preekstoel was bevestigd; daar omheen vond dan de doopplechtigheid plaats. Hoewel de Duitse Lutherse kerken geen dooptuin kenden, bestond die dus in de Nederlandse kerken wél. De zin van het afscheiden van dit deel is niet geheel duidelijk. Prof. C.A. van Swichem geeft aan, dat dit een gebruik is uit de tijd dat de kerken altijd open waren. De ruimte om de preekstoel was dan geen openbaar gebied, om te voorkomen dat iedereen op de preekstoel kon klimmen of het doopvont kon bereiken. Later heeft men vaak het doophek weggehaald, zoals bijvoorbeeld uit de Lutherse kerk in Alkmaar, waar men het heeft verkocht aan een museum in Londen. Maar het Zaandamse doophek is dus bewaard gebleven. Een bijkomende functie van de dooptuin was de gewoonte om erbinnen met zes personen tegelijk het avondmaal (in de vorm van een lopende maaltijd!) te gebruiken. De deelnemers moesten dan eerst bij de predikant thuis biechten, en kregen daarbij een zogeheten biechtloodje uitgereikt. Dat moesten zij in de kerk afgeven aan de dienstdoende ouderling om aan te tonen dat zij aan het avondmaal

mochten deelnemen. Het doet zich voor als een redelijk modern en praktisch systeem.

BETALINGEN

Het doophuis in de Zaanse Lutherse kerk is vervaardigd door Volkert Nanningz. Bou(w)man, wiens naam als lidmaat voorkomt in het kasboek (op verschillende manieren gespeld, wat toen heel gebruikelijk was). Ook de kinderen van deze Bou(w)man zijn in de kerk gedoopt, zoals de doopboeken vermelden. De tweede vrouw van Bou(w)man heette Elsie Gerritsd. Kas; zij was wellicht verwant aan de maker van de orgelgalerij. Het snijwerk van deze galerij is van Klaas Evertz. Kas. Onbekend is, of Volkert Bou(w)man ook het fraaie snijwerk van het doophek verzorgde. Er is geen opdracht voorhanden, maar wel vermeldt het kasboek uit 1705 'op 21 majj aan de timmerman Volkert Bouman: voor het bestede werk van doophuis en banken 105 gulden.' Ook in 1704 blijken al betalingen aan hem te zijn verricht, net als voor een metselaarsbaas en ook voor 'biërgeld aan de timmerknechts desselben de preekstoel opgesteld hebbende,' en 'drie gulden en zestien stuivers voor de coopergieter voor het plaatsen van de sandlooper en de cande-

Monogram Hendrik Kisselius, waarschijnlijk de schenker van de gesneden banderol van het hekwerk.

laar.' Het is niet ondenkbaar dat de timmerman ook houtsnijwerk heeft geleverd. In de Zaanstreek was dat mogelijk; hier golden niet de strenge gilderegels van de steden. De detailleringen van het doophek, de banken binnen het doophuis en de preekstoel zijn niet gelijk aan elkaar, en hebben verschillende profielen; ook de kleur van het eikenhout is niet gelijk. Ds. Colerus zei in zijn inzegeningspreek: 'Toen dit uw Pronckstuk over 't Y quam varen', oftewel: de preekstoel werd over het water aangevoerd.

DETAILLERINGEN

Historica Carla Rogge vraagt zich af, of het traphek van de preekstoel origineel is, aangezien de verbinding met de kuip afwijkt, terwijl de lambrisering achter de trap haar vermoeden voedt. De preekstoel zelf valt op door het rechthoekige model met afgeschuinde hoeken, die de indruk wekken van overhoeks geplaatste pilasters. In de zeventiende en achttiende eeuw waren zeskantige kuipen gebruikelijk. De

kuip is voorzien van een gesneden paneel waarop Mozes is afgebeeld met de Tien Geboden, maar daarnaast ook met een staak waarop een koperen slang is geplaatst. De bovenkant van de kuip is versierd met een knorrenlijst, een motief in Lodewijk XIV-stijl. Het overige snijwerk is ingewikkelder van aard en zal door een gespecialiseerde – maar onbekende – beeldsnijder zijn gemaakt. Boven het eerste tafereel van Mozes, met de tafelen der wet en met de staak, staat een tweede tafereel: de verschijning van Christus na de opstanding. Hij wordt geflankeerd door twee engelen, op wolken gezeten. Deze dragen de lijdenswerktuigen, zoals het kruis waaraan Jezus genageld was, en de doornenkroon. Beide tafereelen hebben de verlossing gemeen. Rondom dit achtkantige tafereel zijn symmetrische ranken met krullende acanthusbladeren aangebracht. Het klankbord aan de voorzijde is voorzien van een rijk versierd opzetstuk. Het laat een wapen zien met een kraanvo-

gel die een sprinkhaan in de bek heeft, wat de deugd heet binnen te brengen. Ds. Colerus zei hierover in zijn inzegeningssprek: 'De aloude hebben de waakzaamheid onder het zinnebeeld van de kraan(vogel), op een been staande en in het andere been een steen houdende afgebeeld. Het zal ook mijn plicht vereischen om mij gelijk deze vogel nuchterheid en waakzaamheid te vertonen.' Ook dit wapen wordt geflankeerd door krullend bladwerk van acanthus. Het snijwerk ontwikkelde zich uiteraard gelijk op met de stijlperiodes waarin het ontstond. Het snijwerk aan het orgel is bijvoorbeeld fijner en slanker dan dat aan doop- en traphek; het kwam dan ook dertig jaar later tot stand, in de Rococo-periode. In het overige interieur van de kerk is nog de aanwezigheid van een kleine bank (met een groot blad aan de voorkant van de binnenzijde) opmerkelijk. Het heet, dat dit meubel bestemd was voor de getuige en de doopvader (de moeder lag veelal nog in het kraambed; de doop vond al de dag

Banderol hekwerk.

na de geboorte plaats), waarbij het grote voorblad kon dienen om de wieg of mand op te plaatsen.

DE BEELDSNIJDERS

Er zijn weinig gegevens bekend over de beeldsnijders die in de Zaanstreek werkten. Dat ze er waren staat vast, gezien de omvangrijke scheepsbouw hier ter plaatse; wellicht waren ze in dienst bij de werven. Over bijvoorbeeld de beeldsnijders in Rotterdam, die vanuit eigen ateliers werkten, is veel meer bekend. Deze kregen opdrachten via aanbestedingen van de Admiraliteit, inclusief uitvoeringsvoorschriften. Maar op andere plaatsen was het gewoon de beeldsnijder zélf een ontwerp te laten schetsen, dat goedgekeurd moest worden door de opdrachtgever. Dat waren, naast de scheepsbouwers: kerken, overheden en particulieren. In de Zaanstreek is na omstreeks 1740 veel houtsnijwerk aan gevels geplaatst; de scheepsbouw was hier toen al sterk op zijn retour. Het snijwerk was uiteraard zeer arbeidsintensief, maar werd ka-

rig betaald. De Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen meldt bijvoorbeeld, dat aan een schip dat gebouwd was voor 75.000 gulden, 350 gulden werd besteed aan loon voor de snijder, en 400 gulden voor het hout voor het snijwerk.

Met dank aan Carla Rogge voor haar waardevolle adviezen.

Literatuur:

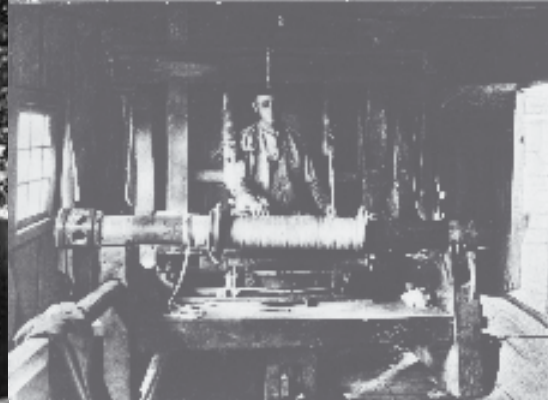
Ds. W.J. Mansen, *Geschiedenis der Evangelisch-Lutherse Gemeente te Zaandam*, 1913; *Een eigen kerkgebouw in Zaandam voor de scheepsbouwers van overzee*, 1999; C.A. van Swighem cs., *Een huis voor het woord*; drs. J.C.A. Schokkenbroek cs., *Kunst op het water*.

Gesneden kapstok voor de collectezakken.

Woning aan de Communicatieweg (GAZ).

Een Assendelftse thuiswever aan het werk in zijn kleine, bedompte schuur (GAZ).

In het weinig welvarende Assendelft **ARMENZORG** **EN SOCIALE ZORG**

door Vibeke Kingma

Nog niet zo lang geleden was de zorg voor de zwakkeren in de samenleving heel anders geregeld dan nu. Er was geen landelijk sociaal vangnet. Sinds de middeleeuwen ondersteunden stads- en dorpsbesturen de armen in hun gemeente: de traditioneel kwetsbare groepen zoals bejaarden, weduwen en invaliden. Arbeidersgezinnen met kleine kinderen, vooral seizoensarbeiders, leefden ook vaak op de rand van armoede. Niet iedere gemeente was daarvoor even begripvol, maar sommige waren coulant. Ieder bestuur had zijn eigen regels. Naast deze 'burgerlijke' armbesturen waren de kerken en kloosters erg belangrijk.

In de negentiende eeuw, na de Franse tijd, probeerde de Nederlandse regering de armenzorg om te vormen tot staatszorg. Vooral de kerken protesteerden hier heftig tegen; zij eisten het alleenrecht voor de zorg op de armen. De overheid ging hier min of meer mee akkoord. In de armenwet van 1854 werd vastgelegd dat de kerken de eerstverantwoordelijke waren voor armenzorg. Pas als de kerken het niet aankonden, mochten de gemeenten bijspringen. Daarbij was het een probleem, dat de fondsen van de kerken onvoldoende waren om mensen aan de noodzakelijke levensbehoeften te helpen. In 1912 werd de wet enigszins aangepast, waardoor de gemeenten vaker te hulp mochten schieten en de kerken ook beter

gecontroleerd werden. Langzaam werden ook de eerste wetten ingevoerd om arbeiders te beschermen, bijvoorbeeld de Invaliditeitswet en de Ziektewet. Toch duurde het tot de invoering van de Algemene Bijstandswet vóór de rol van de kerk in de sociale zorg officieel was uitgespeeld. In dit artikel wil ik nagaan hoe de sociale zorg zich ontwikkelde in Assendelft, aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.

ASSENDELFT

Armoede was in Assendelft lange tijd een bekend fenomeen. Het dorp was in de negentiende eeuw de minst welvarende gemeente van de Zaanstreek. Meer dan de overige plaatsen (met uitzondering van

Westzaan, Oostzaan en Jisp) hield Assendelft nog lang een sterk agrarisch karakter. De plaats was van oudsher meer op Kennemerland gericht dan op de Zaanstreek. In de negentiende eeuw werkte het grootste deel van de bevolking als thuiswerker in de zeildoekweverij of als landarbeider/kleine boer in de landbouw/veehouderij. Daarnaast waren er kleinschalige bedrijven, zoals een olieslagerij, sigarenmakerij en timmerbedrijfsjes. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg de zeildoekweverij het erg moeilijk. Ook in de landbouw liep het aantal arbeidsplaatsen terug. Daar stond de vestiging van nieuwe werkgelegenheid tegenover, met name in de vorm van de Linoleumbabriek te Krommenie. Veel Assendelfers vonden hier

Bejaarde Assendelvers (GAZ).

De Nederlands hervormde dorpskerk (GAZ).

emplooi. De bevolking groeide van 3148 personen in 1869, naar 5752 personen in 1940.

Anders dan in andere plaatsen in de Zaanstreek, woonden er in Assendelft geen grote ondernemers. Daardoor was de hiërarchie in het dorp afwijkend van die in de andere Zaanse dorpen. De bovenlaag van de bevolking werd gevormd door veehouders. De meeste van hen beschikten over een kudde van tien tot twintig koeien. Daarmee waren ze behoorlijk welvarend, al zaten ze niet veel boven het niveau van de middenstanders. Het waren familiebedrijfsjes, soms met een knecht in dienst. De rest van de bevolking werd in de gemeentestatistieken omschreven als 'arbeiders', die of in de landbouw, of als zeildoekwever werkten, en vanaf het einde van de negentiende eeuw in de industrie. De bevolking van Assendelft was aan het begin van de twintigste eeuw ongeveer voor de helft katholiek en voor de helft hervormd. De hervormde bevolking was echter niet bijzonder religieus, en in de loop van de twintigste eeuw ging een deel van de hervormden zich opstellen als 'neutraal' en 'niet-kerkelijk'. Het zuidelijk deel van Assendelft was overwegend

katholiek, terwijl het noordelijk deel overwegend hervormd of niet-kerkelijk was. De religieuze lijnen liepen niet langs beroepen; in beide delen van het dorp woonden veehouders, middenstanders en arbeiders.

DE ZORGINSTELLINGEN

Assendelft kende in ieder geval drie belangrijke armenzorginstellingen:

	burgerlijk armbestuur	NH diaconie	RK parochiaal armbestuur
aantal gezinnen	64	25	27
Vergelijking tussen het aantal uitkeringen verstrekt door de verschillende besturen te Assendelft in 1913			

het burgerlijk armbestuur, het armbestuur van de hervormde kerk (diaconie genoemd) en het katholiek armbestuur. De besturen zorgden voor wie 'thuiswonende armen' werden genoemd, een armenhuis was er in Assendelft niet. Extra zorg was er voor wezen en voor ouderen die niet zelfstandig konden wonen. Een tijdlang had het dorp twee weeshuizen, één katholiek en één hervormd. In de twintigste eeuw kwam het langzamerhand steeds minder voor dat een kind beide ouders moest missen en werden de weeshuizen gesloten.

Het burgerlijk armbestuur was in Assendelft al vanaf de negentiende eeuw de grootste van de sociale instellingen. De grote groep mensen in Assendelft die niet meer bij een kerk waren aangesloten, kon van de kerk ook geen hulp verwachten. Bovendien kampten de kerken door de uitloop met een groot gebrek aan fondsen.

In de jaren na 1913 nam het aantal personen dat werd gesteund door de kerken steeds meer af, en het aantal gesteunden door het burgerlijk armbestuur steeds meer toe. In 1930 werden er inmiddels 109 gezinnen gesteund door het burgerlijk armbestuur, dertien door de diaconie en achttien door het katholiek armbestuur. Aantallen zeggen natuurlijk niet alles. Het katholiek armbestuur gaf in 1913 fl. 2646,16 uit, het Burgerlijk Armbestuur fl. 4600,32 en de diaconie fl. 873,38. De katholieken gaven dat jaar dus twee maal

Drankbestrijding maakte, zeker na de opkomst van de arbeidersbeweging, deel uit van armoedebestrijding. Binnen de Zaanstreek werd Assendelft op dat terrein een bolwerk. Op de foto een optocht van de Algemene Nederlandse Geheel Onthouders Bond (GAZ).

zoveel uit aan de thuiszittende armen als de diaconie, terwijl ze ongeveer evenveel personen verzorgden. Veel hervormden kregen dan ook zó weinig steun, dat ze alsnog bij de gemeente moesten aankloppen.

DE AANVRAGERS

Wie waren nu precies deze 'bedeelden', zoals ze genoemd werden? Laat ik voorop stellen dat de armenzorg niet populair was bij de bevolking. De meeste mensen probeerden met familiehelp het hoofd boven water te houden. Pas als de familie geen uitkomst meer bood, stapte men naar de kerk of de gemeente. Vooral ouderen zonder familie hadden het moeilijk. Helaas hebben de instellingen maar weinig gegevens bijgehouden over de mensen die zij hielpen, maar wél over de oorzaken. In 1913 waren deze klanten van het burgerlijk armbestuur als volgt:

oorzaak	aantal gezinnen
voortdurende ziekte	9
ouderdom	45
dood kostwinner	7
andere oorzaken	5

Deze verdeling bleef de eerste helft van de twintigste eeuw ongeveer gelijk. Te zien is, dat 'ouderdom' veruit de belangrijkste oorzaak van armoede was. Door de lage lonen konden mensen niet sparen voor hun oude

dag. Opvallend is dat 'werkloosheid' niet als meer oorzaak wordt genoemd. In de negentiende eeuw werden nog wel veel gezinnen met een gezonde kostwinner gesteund. Tussen 1870 en 1900 nam het aantal mensen dat bedeed werd door het burgerlijk armbestuur, sterk af. In 1868 werden 197 gezinnen en 43 alleenstaanden bedeed, in 1897 waren dat 79 gezinnen en 26 alleenstaanden. De periode rond 1870 was de tijd waarin het definitief mis ging met de zeildoekweverij; veel thuiswerkers moesten toen via de armenzorg worden opgevangen. In de loop van de tijd vonden steeds meer van deze thuiswerkers emplooi in de nieuwe industrieën en konden zij weer zonder steun rondkomen. Na 1900 daalde het aantal bedeeden; er werden bijna alleen nog ouderen gesteund en nauwelijks werklozen. Dit laatste gold in nog veel sterkere mate voor de kerkelijke besturen. Deze hadden geen fondsen om werkloze gezinnen te helpen en richtten zich uitsluitend op bejaarden, weduwen en wezen.

VAKBONDEN EN WETTEN

De afwezigheid van werklozen in de armenzorg was niet alleen te danken aan de verbeterde economie, maar ook aan de opkomst van de vakbonden. Een van de eerste bonden in Assendelft was de timmerliedenvereniging 'Eendracht onder

ons', die in 1892 werd opgericht. De vakbonden regelden steeds méér voor hun leden en dwongen af dat er landelijk betere wetten kwamen. De eerste was de Ongevallenwet, daarna de Invaliditeitswet en Ziektewet. Bejaarden hadden geen eigen lobby en bleven daardoor een kwetsbare groep. Pas met de invoering van de AOW, in 1946, kregen zij het wat beter. De vakbonden konden hun leden hulp bieden, zolang het goed ging met de economie. In de Eerste Wereldoorlog ging het al snel slechter en kwam er een speciaal landelijk steunfonds voor werkloze arbeiders. Dat fonds werd na de oorlog opgeheven, maar met de economie bleef het kwakkelen. In de jaren twintig begonnen de uitgaven van de gemeente aan het burgerlijk armbestuur dan ook snel te stijgen. De landelijke overheid hielp de gemeenten financieel, maar de aanvragen voor uitkeringen moesten dan wél via het ministerie van Sociale Zaken lopen. Dat bepaalde dan uiteindelijk of iemand een uitkering kreeg of niet. Het burgerlijk armbestuur kreeg dus steeds minder te zeggen. De positie van de kerken werd ondertussen ook steeds lastiger. Een werkloos gezin had méér geld nodig dan een bejaarde en zodra werkloosheid weer opspeelde, konden de kerken het niet meer aan. Ze móesten dan wel mensen doorsturen naar de gemeente. We zien dan ook, dat in de jaren twintig zo ongeveer evenveel hervormden, katholieken en niet-kerkelijken door het burgerlijk armbestuur werden ondersteund.

DE BESTUREN

De armbestuurders moesten dus steeds méér problemen het hoofd bieden. Wie waren deze mensen? Het burgerlijk armbestuur bestond uit zes personen. Het waren vrijwilligers, die werden benoemd door de gemeenteraad. Zij kregen geld van de gemeente om uitkeringen te verstrekken, maar waren verder onafhankelijk. Wél moesten zij een financieel verslag maken voor de gemeenteraad, om te laten zien wat er met het geld was gedaan. De burgemeester was voorzitter en bij zijn af-

Woonomstandigheden onderaan de dijk bij Buitenhuizen (GAZ).

wezigheid trad de oudste wethouder in die functie op bij vergaderingen. Deze twee werden natuurlijk wél betaald. Ieder bestuurslid had een wijk onder zijn hoede. Vóór iemand een uitkering kreeg, moest de beheerder van de wijk onderzoeken of de persoon in kwestie inderdaad geen inkomen genoot, hoe dat zo gekomen was, welke eigenschappen deze persoon en eventueel zijn of haar gezin vertoonden, of andere gezinsleden wél een inkomen hadden en of er hulp gevraagd kon worden aan de kerkgenootschappen. Pas als dit alles was onderzocht, kon de hoogte van de uitkering worden vastgesteld. Uit de regels blijkt wel, dat het vóór-onderzoek behoorlijk streng was. Als bijvoorbeeld kinderen in een gezin de leeftijd van dertien bereikten, werd er meteen gekort op de uitkering; vanaf die leeftijd werden kinderen geacht te gaan werken. Een voordeel was wél, dat kerkbezoek niet verplicht was om bij het burgerlijk armbestuur een uitkering te krijgen. Bij de diaconie en het katholiek armbestuur was dat natuurlijk wél zo. Ijff was de meest voorkomende naam in het bestuur, daarna De Boer en Aafjes. Van negentien bestuursleden vond ik een beroep. Veehouders waren in de meerderheid; dat waren er twaalf. De overige zeven beroepen waren zeer divers, van winkelier tot timmerman. Er zat ook een zeildoekwever tussen. De gemeente wilde graag de wat rijkere burgers in het bestuur. In de eerste plaats omdat die meer tijd hadden, in de tweede plaats omdat zij zelf niet in aanmerking zouden komen voor ondersteuning. Dit gold

ook in de andere Zaangemeenten. Zaandam was de eerste gemeente met een arbeider in het armbestuur. Er waren altijd voldoende kandidaten om uit te kiezen, dus blijkbaar had het bestuur wel enig aanzien. Ongeveer de helft van het bestuur was steeds Nederlands hervormd, de andere katholiek. Het lijkt erop dat men er op die manier zeker van wilde zijn, dat de cliënten van het bestuur konden rekenen op een neutrale behandeling.

DIACONIE

De diaconie van de Nederlands hervormde kerk was niet populair. Er waren altijd te weinig kandidaten en mensen die gekozen werden, weigerden dan vaak alsnog. Ze werden gekozen door stemming van de hele kerkenraad. Waarom het zo moeilijk was om diakenen te vinden, is niet helemaal duidelijk. Misschien had het te maken met de beperkte fondsen van de kerk, waardoor de diakenen niet veel konden utrichten. Opvallend is het grote aantal van dezelfde namen binnen dit bestuur; de naam Ijff komt vijf keer voor, de naam Jongejans zeven keer en de naam Kleijn(e) zes keer. Toch gingen de functies niet over van vader op zoon; dit mocht zelfs niet volgens de statuten en datzelfde gold voor schoonzonen, broers en zwagers. De reglementen strekten zich echter niet uit tot een verbod op neven, dus op die manier kwamen familiebanden toch voor. In dit bestuur zaten in ieder geval een veehouder en een koopman, andere beroepen zijn niet achterhaald.

KATHOLIEK

Voor het katholieke bestuur werden mensen gevraagd door de andere bestuursleden; er was geen sprake van verkiezing. Het meest opvallende aan dit bestuur is de lange zittingsduur van de leden. Een voorzitter, Pancras van der Laan, bleef van 1876 tot 1920, dus maar liefst 44 jaar, in functie. De meeste bleven in het bestuur tot aan hun dood. Dit bestuur had waarschijnlijk een behoorlijke status, ook al omdat je ervoor moest worden gevraagd. De paar mensen van wie ik tot nu toe het beroep achterhaalde, waren allen veehouder. Dit komt overeen met bijvoorbeeld Koog, waar de rijke boeren overwegend katholiek waren. Verder is over dit bestuur maar weinig bekend.

CONCLUSIE

Na de Tweede Wereldoorlog waren de ideeën over sociale zorg fundamenteel veranderd. Het krijgen van een uitkering als men niet in staat was het eigen geld te verdienen werd niet langer gezien als een gunst, maar als een recht. Overal werden burgerlijke armbesturen omgevormd tot afdelingen Sociale Dienst, ook in Assendelft. Die liepen steeds meer aan de leiband van de gemeente. Ze werden dan ook niet langer gerund door vrijwilligers, maar door betaalde ambtenaren. De kerkelijke armbesturen bleven gewoon bestaan, maar zij gingen zich steeds meer richten op hele specifieke groepen, bijvoorbeeld daklozen. Voor de arme Assendelvers moet het niet makkelijk zijn geweest, dat alle besturen bestonden uit mensen die ze kenden. Armoede was toch al iets waarvoor men zich schaamde en om dan te moeten aankloppen bij mensen die men elders tegenkwam – in de kerk, als werkgever, of als winkelier – moet moeilijk zijn geweest. Dat de sociale zorg zo langzamerhand door de landelijke overheid werd overgenomen, was voor hen dan ook een vooruitgang. De uitkeringen werden bovendien steeds hoger, zodat men er ook daadwerkelijk van kon leven.

Bezoekersboeken.

Czaar Peterhuisje DRUKKE EN **STILLE TIJDEN** IN DE TWINTIGSTE EEUW

door drs. Rita Kooijshuur

*H*et eens door tsaar Peter de Grote bewoonde huisje in Zaandam oefende lange tijd een magische aantrekkingskracht uit op toeristen, óók in de twintigste eeuw. Uit de notulen van de Zaandamse gemeenteraadsvergadering van 12 mei 1912 blijkt dat de stad in die tijd nog steeds werd overspoeld door vreemdelingen en toeristen op zoek naar het Czaar Peterhuisje. In de vergadering werd een verzoek behandeld om bij de aanlegplaats van de salonboot richtingborden in verschillende talen te plaatsen ten behoeve van vreemdelingen. 'Wanneer de boot aankomt loopt de massa direct de stad in en dan gaat men later aan het dwalen om het Czaar Peterhuisje te vinden.'

Aan het einde van de negentiende eeuw waren er nog andersoortige 'wegwijzers'. 'Zwermen mensen storten zich op mij, invaliden, bedelaars die meerdere talen spreken en me in het Frans, Engels, Duits en Russisch aanbieden om me naar het Tsaar Peterhuisje te brengen. Dat is dé bezienswaardigheid van Zaandam', schreef de Franse literator Joris-Karl Huysmans (1848-1907) in zijn reisverslag over zijn aankomst te Zaandam in 1876.

ERFGENAMEN

Vanaf 1886 tot de Russische revolutie van 1917 werd het Czaar

Peterhuisje beheerd door het bureau van de Russische consul-generaal (zie het artikel 'Van bijna vergeten tot attractie' in 'Zaans Erfgoed' 12). Vanaf 1921 trad de heer Paul Poustochkine namens de erfgenamen van de Romanovs op. Vermoedelijk kon hij over maar weinig kasgeld beschikken. De door de gemeente Zaandam voor onderhoudswerkzaamheden gezonden rekeningen, werden pas na veel geharrewar betaald. Overigens klaagde Poustochkine in 1926, acht jaar na de moord op de tsarenfamilie, dat aanmaningen nog steeds op naam van de keizer van Rusland

werden gesteld. In 1897 was de fiscus óók al in de fout gegaan, door de in 1894 aan een nieeraanvoening gestorven Tsaar Alexander III een aanmaning tot betaling van achterstallige grondbelasting te sturen, in plaats van deze op naam te stellen van zijn zoon en opvolger Nicolaas II, de in 1918 met vrouw en vijf kinderen vermoorde laatste Russische tsaar. Door een tekort aan financiële middelen was Paul Poustochkine in 1924 genoodzaakt de gemeente Zaandam te verzoeken om, zolang de eigendomsrechten van het huisje nog niet waren geregeld, de beheerskosten voor haar

Rita Hooijschuur (auteur van dit artikel, rechts) verzorgt een rondleiding door het Czaar Peterhuisje.

Ontvangst bezoekers anno 2005; links de huidige beheerder Gerard Horneman (Zaans Museum).

rekening te nemen. Een gevolg van een met Paul Poustochkine gesloten akkoord was, dat er voor het eerst in de geschiedenis, zo'n 125 jaar nadat het huisje voor bezoekers was opgesteld, nu entreegeld van tien cent per persoon werd gevraagd. Alleen schoolkinderen mochten nog gratis naar binnen. Ondanks alle problemen bleef de heer Poustochkine tot zijn dood in 1958 met het beheer van het Czaar Peterhuisje belast.

WONINGNOOD

Toen Willem Jan Schol in 1917 conciërge werd, was hij in dienst bij houthandel Gras (waar hij overigens tot zijn 65ste bleef werken; door de week verzorgde zijn vrouw de rondleidingen). 'Eigenlijk had ik helemaal geen zin om conciërge van het Czaar Peterhuisje te worden', vertelde Schol in 1968 aan een verslaggever van Trouw: 'Maar ja, er was in die tijd ook al woningnood en als conciërge had je vrij wonen en verdiende je zes gulden per week. Toen ik er pas zat, dacht ik: hier blijf ik niet lang. Toch ben ik er blijven hangen en met veel plezier, want mijn werk is mijn hobby geworden.' Ook Willem Jan Schol, die overigens geen Russisch maar wel Duits en Engels sprak, mocht vele bijzondere bezoekers in het huisje ontvangen. Zo bezocht op 2 november 1922 prins Hendrik in gezelschap van zijn dochttertje Juliana het

huisje. In 1924 kreeg de heer Schol bezoek van een wel heel curieuze dame (de in 1984 overleden Anna Anderson), die zich voorstelde als prinses Anastasia van Rusland. Als erfgename van Nicolaas II had ze de rechten over het huisje kunnen opeisen, wat ze uiteraard niet deed. Ook het Don Kozakkenkoor zong er eenmaal, en de Russische metropoliët uit Parijs leidde er zelfs eens een kerkdienst. Via de 'Zaandammer boot' (Alkmaar Packet, in 1950 geliquideerd) wisten nog steeds honderden bezoekers per dag, al of niet met behulp van gidsen of richtingborden, hun weg naar het Czaar Peterhuisje te vinden. In tegenstelling tot Cornelis Struyk (conciërge van 1823 tot 1829), mocht de heer Schol wel foaien aannemen, maar toen de bezoekers vanaf 1924 entree moesten betalen bleven de footjes weer achterwege. Het gevolg was, dat het inkomen van de familie Schol dramatisch daalde, waarna de conciërge een verzoek tot salarisverhoging indiende. Over de hoogte hiervan ontstond enig meningsverschil tussen de burgemeester en de heer Poustochkine, die dit verzoek niet zo goed kon begrijpen: 'Er zijn in Holland veel Russen, die zich gelukkig zouden achten, deze plaats in te kunnen nemen', aldus Poustochkine. Uiteindelijk ging hij toch akkoord, zij het met een lagere verhoging dan de gevraagde.

CRISIS EN OORLOG

Tussen 1927 en 1931 werd het Czaar Peterhuisje door zo'n vijftien- tot zeventienduizend bezoekers per jaar bezocht. In de crisisjaren liep het bezoekersaantal echter sterk terug: van bijna dertienduizend in 1932 naar circa tienduizend in 1933 en 1934. Tussen 1935 en 1939 lag het aantal bezoekers op ongeveer zeventienduizend. In 1940, het eerste oorlogsjaar, werden er nog maar 4873 bezoekers geteld. Uit een op 25 juli 1941 door de Zaanse VVV aan burgemeester C. van Ravenswaay geschreven brief, blijkt, dat het bezoekersaantal zo dramatisch was gedaald, dat als gevolg van een exploitatietekort het Czaar Peterhuisje met sluiting werd bedreigd. Volgens de (tijdelijke) beheerder, de heer L. Boomsma, kwam er fl. 400 per jaar aan entreegelden binnen, terwijl aan onkosten fl. 800 werd uitgegeven. Over de jaren 1941-'45 zijn jammer genoeg geen exacte bezoekersaantallen bekend. Alleen de bezoekersboeken kunnen ons nog enige informatie verschaffen. In de eerste helft van 1942 telde ik zo'n achthonderd handtekeningen. Op de twee Pinksterdagen, 24 en 25 mei, moet het zelfs druk in het huisje zijn geweest, honderd bezoekers lieten toen hun naam in het boek achter. Juli 1943 was opnieuw een bijna ouderwets drukke maand. Ruim 450 bezoekers schreven hun

Het Czaar Peterhuisje in 1872, verscholen in de nieuwe houten overkapping. Het hokje links was vermoedelijk de ingang waar de toegangskaartjes werden verkocht (foto GAZ, collectie Breebaart).

naam in het boek. Daarna werd het akelig stil. Op 26 augustus was ene J.C. Wagner uit Rotterdam de enige bezoeker/ster in die maand die naam en adres achterliet. Niet iedere bezoeker schrijft en schreef, zijn of haar naam in het gastenboek, maar vijftien handtekeningen in 1944 doet ons wat het bezoekersaantal betreft, het ergste vrezen. Wat wél opvalt, is dat tijdens de oorlogsjaren veel bezoekers uit de Zaanstreek of Amsterdam en omgeving afkomstig waren. Grote afwezigen waren uiteraard buitenlandse toeristen. Na de bevrijding werd het gelukkig weer wat drukker in het Czaar Peterhuisje. Ook de bevrijders (de Canadezen, Amerikanen en Engelsen) kwamen een kijkje nemen, evenals (ook weer) Russen. Duitsers wisten in de jaren vijftig de weg naar het huisje eveneens weer te vinden. Volgens Schol wilden onze voormalige bezetters thuis graag vertellen dat ze 'im Czarenhaus' waren geweest. In 1956 werden er weer 7211 bezoekers geteld, het jaar daarop waren het er 6540.

AFSTAND RECHTEN

Kort na de Tweede Wereldoorlog, in 1948 (twee zusters van Nicolaas

II hadden toen al afstand van hun rechten op het huisje gedaan), werd het huisje bij het kadaster ingeschreven op naam van de 'Staat der Nederlanden en de erfgenamen van Czaar Nicolaas II'. Na het overlijden van Paul Poustochkine kwam het beheer in handen van het Ministerie van Financiën, dat het in 1968 aan het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk overdroeg. Dit Ministerie verzocht de gemeente Zaandam om met ingang van 1 mei 1971 het beheer van het huisje op zich te nemen. Toen de heer Schol in 1970 na 52 jaar trouwe dienst om gezondheidsredenen zijn functie van conciërge neerlegde, kwam het voortbestaan van het Czaar Peterhuisje voor de tweede maal in de gevarenzone terecht. Het moest nodig worden gerestaureerd en het Ministerie van CRM vroeg zich af wie de geschatte kosten van fl. 40.000 alsmede de jaarlijks terugkerende onderhoudskosten zou betalen. Was het misschien een optie om het huisje aan de gemeente Zaandam over te dragen, het aan de regering van de Sovjet-Unie te schenken, het naar de Zaanse Schans te verplaatsen, naar het Openluchtmuseum in Arnhem misschien, of naar het Zuiderzeemuseum? In eerste instantie werd het Czaar Peterhuisje gesloten, leeggehaald en dichtgespijkerd. Dit tot groot verdriet van de heer Schol, de gemeente Zaandam en vele inwoners. Ingezonden stukken, Kamervragen en vele discussies waren het gevolg. Gelukkig kon minister Klompé van CRM enige tijd later de Tweede Kamer mededelen dat het op 30 september 1970 gesloten huisje in het voorjaar van 1971 weer heropend zou worden. Opluchting alom. Uit de vele kandidaten werd Jan Blom als nieuwe conciërge aangesteld. Samen met zijn Russische echtgenote Valentina leidde de vroegere havenarbeider Blom, die naast Duits, Engels en Noors ook Russisch sprak, vele bezoekers rond. Al in april 1972, dus binnen een jaar, kon de heer Blom zijn tienduizendste bezoeker (onder

wie 1.400 Russen) verwelkomen. 1974 mocht met 12.500 bezoekers weer een ouderwets druk jaar worden genoemd. Toen de heer Blom in 1978 overleed, werd hij door zijn dochter Lucia opgevolgd.

MINDER MAGISCH

Nu, anno 2005, moeten we concluderen, dat het huisje niet meer over die magische aantrekkingskracht beschikt, waarmee het vroeger tienduizenden toeristen naar Zaandam wist te lokken. Toch mag het Czaar Peterhuisje, dat inmiddels door het Zaanse Museum wordt beheerd, niet over gebrek aan belangstelling klagen. Nog steeds weten zo'n circa zesduizend bezoekers per jaar de weg naar het huisje te vinden. Naar de verhalen over Czaar Peter de Grote, over de geschiedenis van het in circa 1632 gebouwde huisje of over de relatie tussen de Romanovs en de Oranjes, wordt met grote belangstelling door zowel Zaankanters als toeristen geluisterd. En de Russen? Jawel, ze komen nog steeds; zo'n twintig tot 25 procent van onze bezoekers is uit de voormalige Sovjet-Unie afkomstig.

Verkorte bronnen-/literatuurlijst twee artikelen (19e en 20e eeuw, in dit en vorige nummer)

GAZ/Zaalberg Archief 1854-1937 dossier 4973; GAZ/Gemeente Archief Zaandam na 1940 SSA dossier 1308; GAZ/PA 295 aanvulling 1; GAZ/knipselarchief; GAZ/Documentatiemappen CPH 24D23 en 24D24; Nicolaj Bestoezjev. Over Holland in 1815. (Ned. Uitgave De Slavische Stichting te Leiden z.); B. van Geuns. Beschrijving van Zaandam (Zaandam 1842); Jacob Honig Jzn. Jr. Geschiedenis der Zaanlanden Tweede Deel (Zaandijk 1849); Joris-Karl Huysmans, In Holland (Adam 2002); E.Maaskamp. Reis door Holland in het jaar 1806 (Adam 1806); E.Maaskamp. Beknopte schets der geschiedkundige bijzonderheden en plaatselijke merkwaardigheden betreffende het verblijf van Czaar Peter den Grooten op Zaandam, met drie daartoe betrekkelijke afbeeldingen. (Adam z.); Boris Rapschinsky. Peter de Grote in Holland 1697-1687. Een historische schets. (Zutphen z.); Jacobus Scheltema. Alexander, keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1814 (Adam 1814); Jacobus Scheltema. Peter de Groote keizer van Rusland in Holland en Zaandam in 1697 en 1717 (Adam 1814); Zaandam 150 jaar stad 1811-1961. Bijdragen tot de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad. (Z'dam 1962).

ONLINE

door Bob Kernkamp

WWW.OORLOGSMONUMENTEN.NL

*H*et is geen Zaanse site, maar op de oorlogsmonumenten-webpagina's van het 'Nationaal Comité 4 en 5 Mei' kun je aardig wat te weten komen over Zaanse herdenkingsplaatsen van de tweede wereldoorlog.

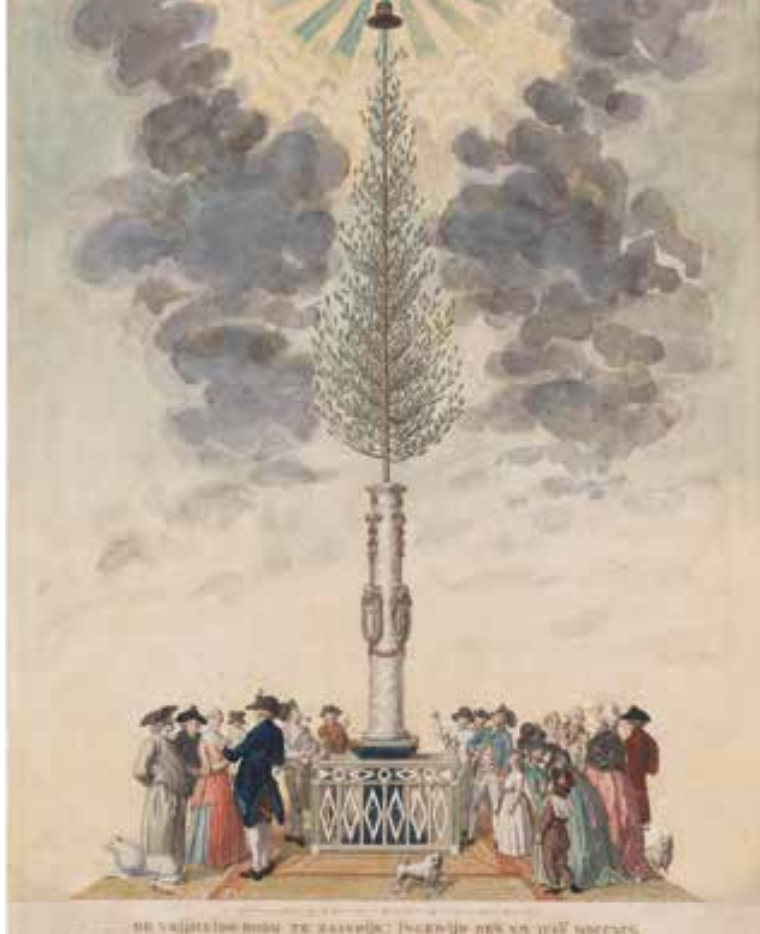
De site is duidelijk speciaal voor het Nationaal Comité ontworpen. Hij heeft een geheel eigen opmaak, ietwat té paars misschien, De links naar andere pagina's staan (zoals vertrouwd) links in beeld, maar ook rechts is een aantal links te vinden. Duidelijk in beeld staat de zoekfunctie, wat de site bijzonder gebruiksvriendelijk maakt. Wie eerst op 'zoek' klikt en dan bijvoorbeeld 'Koog' intypt, vindt direct drie treffers: De Koog op Texel, het monument in het Koogerpark in Koog aan de Zaan en het monument aan de Leeghwaterweg in Zaandam. 'Hoe komt die laatste er nou bij?', is dan natuurlijk de vraag. Een beetje indirect, blijkt: het 'Herdenkingscomité 4 Mei Koog/Zaandijk' heeft informatie geleverd voor deze webpagina en wordt dus (terecht), genoemd.

De site is trouwens van mening dat de Leeghwaterweg in de gemeente Zaandijk ligt... Als gemeente bestaat Zaandijk al ruim dertig jaar niet meer, en bovendien is de Leeghwaterweg in Zaandam. Maar vooruit. De site trekt de situatie weer 'recht' door het gemeentehuis van Zaanstad aan de Bannehof in Zaandam te plaatsen... Zaanstad is voor buitenstaanders nu eenmaal niet zo doorgrondelijk.

INTERACTIEF

Elk op de site genoemd monument wordt uitgebreid beschreven, er wordt zo mogelijk achtergrondinformatie gegeven over de mensen die met name herdacht worden, en vaak staat er een foto bij. De site roept overigens op, om foto's aan te leveren, per e-mail of gewone post. Aardig zijn de per-

soonlijke verhalen die bij sommige monumenten worden vermeld. Dat maakt de site extra interessant, soms zelfs aangrijpend. Tenslotte wordt bij elk monument gemeld of er een ge-regelde herdenking plaats vindt, en zo ja: wanneer. Dat levert al met al uiterst complete informatie op. Bij de Zaanse monumenten ontbreken nogal vaak foto's. De geleverde informatie is wél uitgebreid. Er kan ook een zogeheten 'virtuele tour' worden gemaakt, maar die liet ik lopen. Voor de tour moet eerst het programma 'quick time' worden geïnstalleerd, via een Engelstalige site. Dat is niet erg gebruiksvriendelijk. Bovendien is op mijn werk de functie 'installeren' geblokkeerd. De site richt zich mede op kinderen. Zo is er een speciale (erg fraai vormgegeven) sub-site, 'dat@kid', met een heuse speurtocht. Ook zijn er afzonderlijke links voor het primair onderwijs, met toelichtingen voor docenten en leerlingen, en voor 'scouts en zeekadetten'. Op alle fronten doet de site pogingen om de bezoeker te betrekken bij het vergaren van informatie. Overal staan oproepen om teksten te leveren, foto's, verhalen, et cetera. Die oproepen zie je natuurlijk alleen maar als je de site al hebt gevonden. Misschien dat dit artikel indirect een beetje kan helpen met het aanvullen van informatie op www.oorlogsmonumenten.nl

Drie keer de Vrijheidsboom van Zaandijk. Deze ging landelijke bekendheid genieten doordat hij in geschiedenisboekjes voor het lager onderwijs werd afgebeeld (GAZ).

Doór en ván de Fransen

TWEE BEVRIJDINGEN BINNEN TWINTIG JAAR

door Simon Honig IJz.

In alle tijden komen momenten voor waarin mensen zich onvrij, onderdrukt of rechteloos voelen. Dit jaar gedenken we het einde van de Tweede Wereldoorlog, dat zestig jaar later nog velen vers in het gebeugen ligt. Ruim tweehonderd jaar geleden was er óók een bevrijding (al wordt die naar onze begrippen, mét onze kennis over de afloop, niet meer als zodanig gezien): de intocht van de Fransen, begin januari 1795.

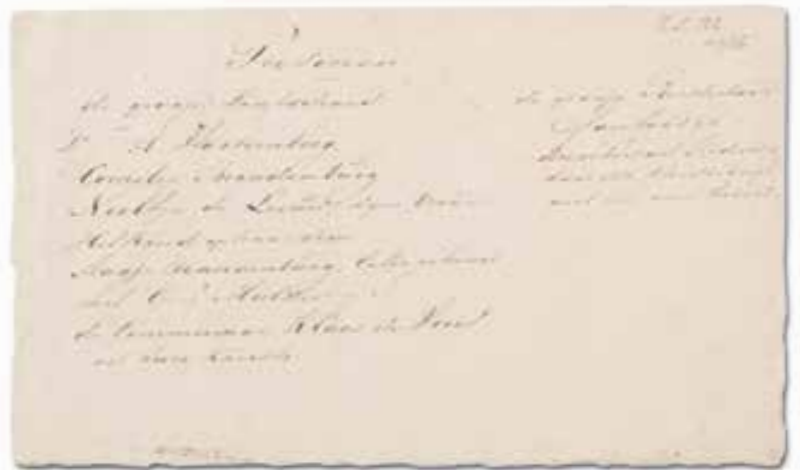
De Fransen bevrijdden ons van het oude regentenbewind in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waarin bevolkingsgroepen die de gereformeerde staatsgodsdienst niet aanhingen, niets hadden in te brengen behalve belastinggelden. De bewoners van het platteland, onder wie de Zaan-kanTERS, woonden niet in de steden die een stem hadden en waren onmondig. Van de vele rijke inwoners van de Zaanstreek waren de meeste doopsgezind. Voor hen gold dus dat zij wél belasting moesten betalen, maar door zowel hun woonplaats

als hun geloof geen invloed hadden op het bestuur van de Republiek. Onder hen waren veel patriotten, die de Fransen als bringers van vrijheid, gelijkheid en broederschap, met open armen ontvingen. Als symbool voor dit Franse 'cadeau' richtte men zogenoemde 'vrijheidsbomen' op.

LANGE STOET

De Franse soldaten trokken 19 januari 1795 Amsterdam binnen. Door de strenge winter hadden zij ongehinderd over de bevroren rivieren snel kunnen doormar-
che-

ren. Direct na aankomst van de Fransen werd op de Amsterdamse Dam een vrijheidsboom opgericht. Onder de aanwezige Zaan-kanTERS was Cornelis Brandenburg (1765-1835), die boekhandelaar te Zaandijk was, naast zijn functie als boekhouder bij de papiermakersfirma C. & I. Honig Breet. Volgens overlevering kwam hij bijzonder enthousiast thuis. De Zaanstreek was voortvarend met het plaatsen van vrijheidsbomen: op 20 januari gebeurde dat in Zaandam, Westzaan en Koog en een dag later in Zaandijk. Maar de 'burgers' van

Bij de links op bladzij 20 afgedrukte gravure bevindt zich een lijst van de afgebeelde personen (GAZ).

dit laatste dorp vonden de provisorische boom te tijdelijk en te eenvoudig. Na overleg werd besloten een blijvend exemplaar neer te zetten en die op luisterrijke wijze in te wijden. In juni kon bekend worden gemaakt, dat de definitieve boom de volgende maand zou worden ingewijd. Aan de burgers werd gevraagd om bijdragen. Jacob Honig Jz. schreef in voor zes gulden en meldde dat hij en zijn vrouw in de feestelijke optocht wilden meelopen. Als we de lijst met deelnemers aan deze stoet (die bewaard bleef) bezien, komt de vraag op wie er nog langs de weg naar de optocht kon kijken. De officiële stoet bestond uit 172 personen, onder wie zelfs de weeskinderen met de weesvader; de schutterij deed mee en dan nog een groep 'burgers en burgeressen'. De stoet liep door een groot deel van het dorp: naar het zuiden tot het Darnenpad, terug naar de Noord het Sluispad (Hazepad) op, en dan via de Nieuwe Vaartkade en het Langepad naar het Kerkpad, waar

de maker Klaas de Vries de boom overdroeg aan de municipaliteit. Er werd bij gezongen; twee liedboekjes (met acht en zes verzen) bleven bewaard. De toeschouwers zullen meest van buiten zijn gekomen. De boom werd ingewijd op 14 juli – heel symbolisch: 'le quatorze juillet', de val van de Bastille – op zijn plaats in de Kerkstraat. Deze straat vervulde, bij gebrek aan een plein, altijd een centrale functie in Zaandijk.

KUNSTBOOM

Van de vrijheidsboom van Zaandijk werden enkele prenten gemaakt. Zo zijn er in folio de boom met omstanders in de Kerkstraat en de kerk op de achtergrond (de koperplaat bleef bewaard) en de boom met de omstanders op het plaveisel, maar zonder de achtergrond en boven het 'Alziend Oog', en een kleine gravure met uitsluitend de boom, gezien vanaf de kerk. De grote platen zijn beide gestoken door de in die tijd bekende tekenaar en

plaatsnijder Noach van der Meer Junior (1741-1822). Merkwaardig is dat op beide prenten 'proefdruk' staat. Van de prenten zijn gekleurde en ongekleurde afbeeldingen bekend. Elk toont de kunstboom. De hoed op de top symboliseert de vrijheid. Aan de zuilvormige voet hangen schildjes met (zichtbaar) de 'Vrijheid en Gelijkheid', de 'Broederschap' en (aan de achterzijde) de 'Hulp der Fransen'. Het voetstuk is getooid met twee kanonsloopjes en twee degens. In de Kerkstraat is het tweede huis links de pastorie, rechtsachter staat de dorpsschool en daarvóór het huis van de meester.

KEESHOND

De al genoemde Cornelis Brandenburg, die als boekhandelaar connecties had in de Amsterdamse drukkerswereld, droeg mogelijk zorg voor de productie van de prenten. Jacob Honig Jz. Jr. noteerde welke personen op de prent zijn voorgesteld, v.l.n.r.: in kamerjas ds.

Tinnen blad, voorzijde.

Tinnen blad achterzijde.

In het depot van het Zaanse Museum berust een blad van een vrijheidsboom, vermoedelijk die te Zaanwijk. Het groengeschilderde tinnen blad heeft een lengte van twintig cm. Van de ingekraste tekst is nog te ontcijferen: *Den 19 Mey 1802 des nagts om 12 uren is de vrijheidsboom weg genomen. Dit blad er van is tot een re...(reliëf?) .... Wij hebben der slegte inzigten van gehad of ... ons lange jar (jaren?) van zullen heugen. De boom ... weg ...*

J. A. Hachenberg; Neeltje de Leeuw (de tweede echtgenote van Cornelis Brandenburg met hun dochtertje Aagje op de arm; Aagje werd later de vrouw van Gerrit Mulder – zij waren de ouders van dr. Jan Mulder en Neeltje Honig-Mulder, de echtgenote van Jacob Honig Jz. Jr.), op de rug gezien Cornelis Brandenburg in sergeantsuniform van de gewapende burgerwacht, met de zaag onder de arm de timmermansbaas Klaas de Vries, en dan twee zijner knechts die de plaatsing van de boom verzorgden; de anderen zijn toeschouwers uit de stad. Op de voorgrond symboliseert de keeshond, de patriotten.

KATER

De boom stond jarenlang in de Kerkstraat en werd enkele malen verlicht met (naar gelang het weer) lampions of lantaarns. In de week 20-27 mei 1802^[1] werd de boom weggehaald – de zin ervan was verdwenen. Het Franse bewind duurde voort tot in 1813 en veroorzaakte bij de bevolking een enorme kater. Eind november van dat jaar vierden men de bevrijding van de Fransen. Jan van Vleuten, één der voormannen in de Franse tijd, vermeldde op een ereboog bij zijn huis: 'Ik ben, geloof mij vrij/voor geen uitheemsche Franje/maar wel oprecht en blij/voor Neerland en Oranje.'^[2]

^[1]Volgens het dagboek van Jacob Honig Jansz. gehouden van 1792 tot 1847.

^[2]Dit gezegde had Gerrit Jan Honig in 1913 op de boog staan bij de herdenking '100 jaar onafhankelijkheid'. Dit bord is na overlijden Jb. Honig te Breedevoort in Arnhem verkocht en weer naar de Zaan teruggekomen, zonder dat men deze achtergrond kende.

BouwCenter Floris

WOLFFLAAN 3A, 8713 PH SCHIEDAM, TEL: 078-6311240
BROUWERIJWEG 10, 8713 JN SCHIEDAM, TEL: 078-6311240

WOLFFLAAN 3A

HIER VINDT U ONS

Kaaslandsestraat 104,
Wierum (naast RTT-locus
en Pilsa Clubbrug).
Telefoon: 075-5479000

SWART ELECTRO TECHNISCH BUREAU BV

Het installatiebedrijf met oog voor de klant

Landelijk erkend installatiebedrijf

SWART ELECTRO
TECHNISCH BUREAU BV

Postbus 545, 1501 LM Zaandam
Postzijde 197x, 1508 ER Zaandam
Telefoon: 075-616 5158
Fax: 075-616 2819

E-mail: swart@zaandamfamily.nl

De FAAM van Timmerfabriek Visser is wijd en zijd bekend

Onze faam wordt op waardige wijze rondgebazuind. Wij zijn fabrikant van het unieke **Visser H raam** en vervaardigen machinaal timmerwerk op maat. Zowel modern als authentiek lijstwerk, kozijnen, ramen, deuren, trappen en overige houtproducten. Met vakmanschap en liefde voor het ambacht.

Timmerfabriek **VISSER** bv

Noorder IJ- en Zeeweg 8, 1505 HG Zaandam
Tel: 075-617 79 84 Fax: 075-616 28 19

De gekroonde Poelenburg' tijdens de restauratie – voorjaar 2005.

'De gekroonde Poelenburg' **COMPLETE METAMORFOSE**

door *Ing. Albert J. Boes*

foto's: Albert J. Boes

De Zaanse Schans zag er in de afgelopen maanden wat minder aantrekkelijk uit dan anders. Dat werd veroorzaakt door de paltrok molen 'De gekroonde Poelenburg', die ingrijpend gerestaureerd werd door Molenmakerij Saendijck. Inmiddels is de molen ook van kleur veranderd. Met Sjors van Leeuwen spraken wij over dit grootste restauratieproject dat in 2004/2005 op het programma van 'De Zaanse Molen' stond. Hierover had hij als voorzitter van de Technische Advies Commissie de leiding.

Eerst iets over de geschiedenis van deze gezichtsbepalende molen aan de Zaan, tegenover de Zaanse Schans Gortershoek. 'De gekroonde Poelenburg' heette eerder 'De Locomotief', een relatief nieuwe industriewindmolen. 'De Locomotief' werd in 1869 gebouwd in Koog a/d Zaan tussen het huidige station Bloemwijk en de Zaan (midden in wat nu de Bloemenbuurt is), toen de stoommachines al in opkomst waren. Deze wijk is trouwens vernoemd naar de kleine houtzaagmolen 'De Tulp' - een bovenkruijer. Daar komt dus de Tulpstraat vandaan. 'De Locomotief' werd gebouwd als vervanger van de oude houtzaagmolen 'De Groene Jager' van houtkoper Gerrit Honig. Deze molen

moest plaatsmaken voor de in die tijd aangelegde spoorlijn Zaandam-Alkmaar. Vandaar dat de nieuwe molen de naam 'De Locomotief' kreeg.

Nadat in 1903 de houtzaagmolen 'De gekroonde Poelenburg' (aan het Weerpad tussen Zaandam en Oostzaan) was verbrand, werd 'De Locomotief' naar die plek verplaatst. Dit hing samen met de plannen voor wat nu de 'Bloemenbuurt' is in Koog a/d Zaan. Daarvoor moest 'De Locomotief' wijken. Na de herbouw daarvan kreeg de molen de oude naam van de verbrande molen, waarvan zo goed als niets was overgebleven (behoudens het fundament). Zo kwam 'De Locomotief' aan zijn huidige naam. Omstreeks

1960 werd de molen (weer) bedreigd door een nieuwbouwwijk in Zaandam, die vernoemd werd naar de molen. In verband daarmee werd 'De gekroonde Poelenburg' geheel gedemonteerd en in 1963 weer opgebouwd bij de Zaanse Schans, waar deze nog steeds staat.

HUIDIGE SITUATIE

'Het was toen ook al een zuinig tijd', vertelde Sjors. 'Er werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de oud materiaal en alleen wanneer dat écht niet meer bruikbaar was, werd er nieuw verwerkt. Dit betrof bijvoorbeeld een deel van de houten buitenbekleding van de molen (oftewel 'de kast'). Dat nieuwe vurenhout werd geschonken door de eertijds bekende

houthandel Simonsz-Weeteling. Directeur H.J. Simonsz stelde op 22 november 1963 de molen officieel in bedrijf door de vang op te halen. In verband met de geschonken partij hout werd de originele ‘getrapte weeg’ (horizontale, dakpansgewijs aangebrachte beplanking) aan de zijkanten vervangen door een verticale beplanking. Verder werd de gehele buitenzijde geteerd, wat aanzienlijk goedkoper was dan de originele lichtgroene verf. Uit molens als ‘De gekroonde Poelenburg’ ontwikkelde zich de Zaanse houtindustrie die aan het eind van de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw tot grote bloei kwam.

‘De gekroonde Poelenburg’, vóór de restauratie

GROTE KRAAN

‘Het vervangen van een aanzienlijk deel van de beplanking vormde het grootste deel van de restauratie’, vertelde Sjors ons. ‘Gelukkig verkeerden de stijlen met de originele inkepingen voor de “getrapte weeg” nog steeds in goede staat, evenals de kapconstructie, het grootste deel van het gaandewerk en de fundering. Wél moest het stalen bandwerk rond de kraanconstructie in roestvrijstaal worden uitgevoerd; dit was bijna doorgeroest. Verder zijn delen van de sleden vernieuwd, alsmede nog wat kleinere onderdelen. Voorts werd ontdekt dat het latwerk van de wieken zich in een slechtere staat bevond dat was aangenomen. Ongeveer 60 % daarvan moest worden vervangen. Ook bleek dat de toestand van de “windpeuling” (de dragende balk onder de hoofdas, waarop de wieken zijn bevestigd) zodanig was dat deze binnen een paar jaar vervangen zou moeten worden. Daarom is besloten met een grote kraan het gehele wiekenkuis te demonteren. Dat leverde een arbeidsbesparing op om de wieken weer in een optimale staat te brengen. Het ‘ophekken’ (aanbrengen van het houten latwerk op de stalen roeden) kon daardoor op de grond gebeuren. De hogere kosten die een en ander met zich meebrachten, zijn “uitgesmeerd” over het onder-

houdsbudget voor de komende jaren, omdat slechts één keer een (dure) kraan behoefde te worden ingehuurd.’

LICHTGROEN

Volgens de plannen zal kort na het uitkomen van deze editie van ‘Zaans Erfgoed’ de restauratie gereed zijn. De kosten van deze restauratie waren begroot op ongeveer de anderhalve ton euro. Daarvan komt zo’n 70 % voor rekening van Rijksmonumentenzorg en 30 % voor de Vereniging ‘De Zaanse Molen’, waarbij is uitgegaan van heel wat zelfwerkzaamheid (ook Sjors van Leeuwen heeft een volle loondienstbaan naast zijn activiteiten bij ‘De Zaanse Molen!’). Tot de opvallendste veranderingen die samenhangen met de restauratie van de molen, behoort de kleurverandering ervan. Onder de teerlagen die na de verplaatsing van de molen in 1963 zijn aangebracht (en op verschillende plaatsen die aan de teerafwerking ontsnapten) was de oorspronkelijke lichtgroene kleur te zien gebleven. Dit hing samen met de zuinigheid bij de overplaatsing van de molen, waarbij veel oud hout is hergebruikt. Omdat is gekozen voor de oorspronkelijke kleurstelling van ‘De gekroonde

Poelenburg’, is aan een Amsterdams kleurtechnisch laboratorium opdracht gegeven om de specificaties voor de nieuw toe te passen verf voor de molen te bepalen.

REKENINGBOEKEN

Een goede hulp bij de bepaling van de toe te passen verfsoorten bij de restauratie vormden de rekeningboeken van het schildersbedrijf D. Baas & Zn uit Koog a/d Zaan, opgespoord door Sjors van Leeuwen in het Gemeentearchief van Zaanstad. Deze archiefstukken beslaan de periode 1833-1948. Dit schildersbedrijf was kind-aan-huis bij de familie Honig, zowel wat betreft hun molens, als privé. Vermeld is bijvoorbeeld schilderwerk dat werd verricht aan het ‘schijthuis’ van de familie Honig! De huidige verfsoorten zijn uiteraard sterk afwijkend van de door het schildersbedrijf D. Baas & Zn verwerkte stoffen. De meeste verfsoorten waren toen erg giftig, met uitzondering van met name ‘aardverven’. Inmiddels is aan de hand van het onderzoek gekozen voor verfsoorten die qua uiterlijk, hechting en duurzaamheid aan de zwaarste eisen moeten voldoen. Daartoe zijn twee verflagen en een afdeklaag aangebracht.

Kroniek

DRIE MAANDEN DE ZAA NSTREEK, SAMENGESTELD UIT DAGBLAD ZAA NSTREEK

door *Annemieke Emond*

(Foto's: Dirk Brand en Wim de Jong)

3 januari

Op verzoek van de Stichting Domineestuin werd de sloop van de oude boerderij aan Hazepad 79 in Zaanwijk stilgelegd. De eigenaar wil op de plaats van de boerderij vier nieuwe Zaanse arbeiderswoningen bouwen: 'historische nieuwbouw'.

6 januari

In antwoord op een verzoek van 'Actiecomité referendum Inverdan' meldt de gemeente Zaanstad dat een referendum niet mogelijk is. Volgens Zaanstad is er met Inverdan geen weg terug, zonder dat die Zaanstad enorm veel geld kost.

7 januari

De verhuizing van de Zaanse markt van de Rozengracht naar de nieuwe plek op het Burchtplein bevalt handelaren en bezoekers vooralsnog goed.

8 januari

Een flink aantal horecazaken in het Zaanse centrum staat te koop. Horecamakelaars en -ondernemers denken dat de oorzaak hiervan niet alleen van economische aard is, maar ook dat de cafés erg op elkaar lijken en alle op dezelfde doelgroep mikken.

11 januari

Het 'Comité referendum Inverdan' zal, als de gemeente Zaanstad weigert een refe-

rendum over Inverdan te organiseren, zelf een grote representatieve enquête houden.

11 januari

Zaanstads nieuwe burgemeester Henry Meijdam werd geïnstalleerd. Zaanstad (en daarvoor Zaanam) kent een lange traditie van 'rode' burgemeesters; Meijdam is lid van de VVD.

12 januari

Na een aantal moeilijke jaren waarin flink moest worden bezuinigd, boekte het Zaanse Medisch Centrum (ZMC) het afgelopen jaar ruim twee miljoen euro netto winst.

12 januari

De Bullekerk, aan de Westzijde te Zaanam, krijgt een aanbouw. Achter de monumentale kerk, aan de kant van de Tuinstraat komt een consistoriekamer, die vroeger op dezelfde plek stond maar in 1860 werd gesloopt. De nieuwe aanbouw wordt in oude stijl gebouwd compleet met eikenhouten spanten.

13 januari

Korpschef G. Huijser van Reenen van de politieregio Zaanstreek-Waterland meldde tijdens de nieuwjaarsreceptie, dat ofschoon 2004 een onrustig jaar was, er minder aangiftes werden gedaan en méér misdrijven werden opgelost.

13 januari

Woningbouwvereniging ZVH verwacht binnen korte tijd dat de jonge toekomstige bewoners hun intrek kunnen nemen in de veelkleurige, nieuwe woonstudio's op het voormalige slachthuisterrein in Zaanam.

13 januari

Huishoudens in de gemeentes Zaanstad en Wormerland krijgen op termijn persoonlijke afvalbakken. Een chip met daarin opgeslagen adresgegevens zit in de bak en wordt gelezen door de apparatuur op de vuilniswagens.

14 januari

De gemeente Zaanstad doet onderzoek of de anderhalf jaar durende sloop- en nieuwbouw van de Zaanse Bernhardbrug wellicht sneller gerealiseerd kan worden.

17 januari

De Stichting tot Behoud van het Stoomschip ontving 12.500 euro van het Schipholfonds. Het geld wordt gebruikt om de Jacob Langeberg, één van de twee stoomschepen uit het bezit van de stichting, werkend en in vrijwel de oude staat terug te brengen.

17 januari

De grote diefstal in het Westfries Museum zette Zaanse museumdirecties ertoe om hun eigen veiligheidsbeleid goed onder de loep te nemen en waar nodig aan te scherpen.

18 januari

Het ziet er naar uit dat het Zaanse Museum gratis toegankelijk wordt voor jongeren. Het is onderdeel van een plan dat meer bezoekers naar de Zaanse Schans en Zaanse Museum moet trekken.

19 januari

Huisartsenpraktijk Zaanam-Oost gaat als dependance van het Besnijdenis Centrum Amsterdam (BCA) binnenkort op één of twee zaterdagen in de maand besnijdenissen uitvoeren.

19 januari

De cacaoverwerkende industrie moet niet door brandveiligheidseisen uit de Zaanstreek worden gejaagd. De recente cacaobranden maken goede regels voor deze sector noodzakelijk.

8 februari

Houtzaagmolen Het Jonge Schaaap moet ook tijdens de herbouw uitgroeien tot een toeristische trekpleister. Vereniging de Zaanse Molen ontving een donatie om een film te maken over de vorderingen tijdens de herbouw van de molen en de bijbehorende schuur. Bij voltooiing van de molen, in 2008, moet de film een volledig beeld van de bouw weergeven.

15 februari

De Stichting Zaan en Dijk blijft strijden tegen bouwplannen voor Zaandijk die niet in de omgeving passen. De stichting is woedend over het ontwerp voor een appartementencomplex dat de Zaanse Ontwikkeling Maatschappij (ZOM) wil bouwen op de plek waar voorheen de fabriek van Van Wijngaarden stond. Bovendien is de stichting bang voor een zogenaamd domino-effect, omdat er ook al plannen bestaan voor de invulling van andere terreinen in Zaandijk. Om precies te zijn 672 mensen maakten op 24 februari door middel van een handtekening duidelijk dat zij de stichting machtigen namens hen bezwaar tegen het nieuwe bouwplan aan te tekenen.

19 februari

Ondanks een van te voren zorgvuldig gemaakte planning blijkt de nieuwe markt

op de Zaanse Burcht net te klein voor alle kramen. Vier marktkooplieden zijn hierdoor veroordeeld tot een plekje buiten de loop. De Centrale Vereniging voor Ambulante Handel, afdeling Zaanstad verwacht op korte termijn een oplossing te kunnen bieden.

19 februari

De sloop van de voormalige Zaandijkse boerderij aan Hazepad 79 vordert gestaag, maar er mogen geen huizen gebouwd worden op deze plek. Er komt nu een twaalf meter hoge botenloods.

23 februari

De raadsfractie van de ZOG drong bij de gemeente Zaanstad aan snel meer werk te maken van veilig verkeer rond de Zaanse scholen.

23 februari

Van de 35 grote gemeenten komt Zaanstad tiende op de ranglijst van de lokale lasten. Wonen in Zaanstad blijkt dit jaar zo'n tweehonderd euro duurder dan vorig jaar.

25 februari

De gemeente Zaanstad start binnenkort 'Burgeravonden', waarbij burgers kunnen inspreken. Hiermee verdwijnt het recht om in te spreken bij raadsvergaderingen. De insprekavonden zijn gepland op donderdagen, direct ná de raadsvergaderingen.

26 februari

De gemeente Zaanstad ziet zich genoodzaakt om de parkeernorm van 1999 aan te passen. In nieuwbouwplannen komt meer ruimte voor parkeren, omdat steeds meer mensen een auto hebben.

26 februari

De OZB-taxaties hebben veel woningbezitters in Zaanstad en Wormerland verrast. De waarde van woningen in de Zaanstreek steeg gemiddeld met vijftig procent.

28 februari

Woningbouwvereniging De Woonmij wil drie met sluiting bedreigde buurthuizen overnemen van de gemeente Zaanstad. Het gaat om De Pelikaan in Krommenie, De Kwaker in Westzaan en De Vuister in Koog.

1 maart

De Zaanse Cultuurmarkt wordt een vierdaags festival, verspreid over een viertal verschillende plekken in de Zaanstreek.

2 maart

Jisp krijgt begin 2006 een nieuwe brug. Deze komt in de plaats van de dam in de wegsloot naar de 'Nieuwe buurt'.

5 maart

De gemeente Zaanstad krijgt veertien miljoen euro subsidie van het Rijk voor Inverdan.

7 maart

Onder een nog aan te leggen viaduct bij de Simon Spiersweg in Zaandam komt een zogenaamde 'ovatonde': twee halve rotondes die samen een verkeersplein vormen. De ovatonde komt in de nieuwe weg 'onderlangs' Zaanstad, die de snelweg A8 verbindt met de IJmond.

7 maart

Door voorbescherming potentiële monumenten behoeden voor de slopershamer. Dat voorstel staat in de nog door de raad goed te keuren uitvoeringsnotitie 'Parels rijgen'. Historische panden die voorheen werden afgebroken omdat ze formeel gezien geen monument waren, kunnen op deze manier beschermd worden. Het Tolhuis in Krommenie is een goed voorbeeld van een dergelijk gebouw: geen monument, maar wel het behouden waard.

7 maart

Jacob Passander werd gekozen tot eerste Zaanse stadsdichter. De titel geldt één jaar.

8 maart

De gemeente Wormerland krijgt een eigen monumentenlijst.

11 maart

De Groote Weiver in Krommenie moet worden gesloopt. B en W. van Zaanstad besloten het voormalige gasfabriekterrein volledig te saneren en de vervuilde grond te verwijderen. De gemeente wil na sanering huizen bouwen op het terrein.

12 maart

Uit een notitie van B. en W. van Zaanstad blijkt dat Inverdan een stuk goedkoper moet worden uitgevoerd dan aanvankelijk het idee was. Het ambitieuze plan wordt geteisterd door economische tegenslag en gebrek aan draagvlak.

12 maart

De in de middeleeuwen aangelegde terp in het centrum van Oostzaan wordt opgegraven. Op deze manier hoopt de gemeente

waardevolle gegevens over de geschiedenis van het dorp veilig te stellen.

12 maart

De gemeente Wormerland loste de laatste twee miljoen euro aan geldleningen voor de bouw van het gemeentehuis af. Het gemeentehuis is nu helemaal van de gemeente zelf.

12 maart

Bewoners van het Zaanse Erasmus-huis verhuizen dit najaar naar tijdelijke woonunits op het terrein van het verzorgingshuis. De staat van het gebouw is zó slecht, dat er niet gewacht kan worden tot het nieuwe zorgcomplex klaar is. De sloop en de nieuwbouw starten in 2006.

14 maart

Derestauratie van het Zaanse Weefhuis wordt uitgesteld tot januari 2006. Een beschikking van Monumentenzorg in Zeist liet langer dan gedacht op zich wachten.

15 maart

De Zaanse Westzijde is drie fraaie, gerestaureerde, houten panden rijker. Twee ervan stonden eerst elders in de Zaanstreek. Het linkerpand op de hoek Westzijde/Zeemansstraat, het rechter even voorbij de Zaanse sluis. Het middelste huis, Westzijde 239 stond altijd al op deze plek en is in de oude stijl herbouwd.

15 maart

Bij werkzaamheden aan de Zaanse Bullekerk werd een oud schandblok gevonden.

19 maart

De kunstmanifestatie 'Deining' wordt voortaan maar één keer in de twee jaar gehouden. Het evenement moet een landelijke uitstraling krijgen en dat vergt een langere voorbereidingstijd.

22 maart

Vier schilderijen uit de collectie van het Czaar Peterhuisje worden tijdelijk vervangen. Dit omdat restauratie van de doeken dringend noodzakelijk is.

24 maart

Molen het Klaverblad aan de Kalverringdijk werd voorzien van een kap. Daarna volgden de wieken. Eigenaar Ruud Pos werkte vanaf 1971 aan de molen bij de Zaanse Schans.

24 maart

De sanering van de vervuilde grond van de Groote Weiver in Krommenie start in december. De operatie zal zes maanden duren.

25 maart

Het plan van B. en W. van Zaanstad om opnieuw erfpacht in te voeren werd door de raad genadeloos weggestemd.

29 maart

De parkeergarage Rozenhof in het Zaanse centrum krijgt een opknopbeurt. Er komen bredere parkeervakken, betere verlichting en de in- en uitgang worden breder. Dit moet de parkeergarage beter toegankelijk maken.

29 maart

Het dak en de toren van het Westzaanse Reght Huys verkeren in een dusdanig slechte conditie dat restauratie noodzakelijk is. Een inzamelingsactie voor de benodigde 200.000 tot 300.000 euro werd gestart.

NIEUW!

€4.-
PER STUK

VERZAMEL PAKHUIS VOOR ZAANS ERFGOED

In deze opbergcassette (pakhuis) is plaats voor 16 nummers Zaans Erfgoed, zodat u 4 jaargangen van dit fraaie historische tijdschrift op een originele wijze kunt opbergen. Voor € 4.- kunt u dit Zaanse pakhuis kopen bij:

Bruna Zaandam,
Boekhandel Gorter Wormerveer,
Boekhandel Stumpel Krommenie,
Bruna Middelburg Wormer,
Molenmuseum Koog a/d Zaan,
Gemeentearchief Koog a/d Zaan.

ALS U NU EEN ABONNEMENT NEEMT OP ZAANS ERFGOED KRIJGT U GRATIS EEN ZAANS PAKHUIS!

Zaans Erfgoed is geheel gewijd aan de Zaanse cultuurhistorie. Het tijdschrift informeert haar lezers over een breed scala aan onderwerpen, zoals archeologie, houtbouw, industrieel erfgoed, molens, musea, de geschiedenis van bedrijven, verenigingen en instellingen, het cultuurlandschap enzovoort.

Kortom alles wat met de cultuurhistorie van de Zaanstreek te maken heeft, kan een plaats vinden in Zaans Erfgoed.

Stuur onderstaand antwoordformulier in een enveloppe zonder postzegel aan:
Stichting Zaans Erfgoed
Antwoordnummer 1854, 1544 ZX Zaandijk

Zaans Erfgoed is een geweldige informatiebron voor alle inwoners van Zaanstad, Wormerland en Oostzaan en in feite onmisbaar voor iedereen die de Zaanstreek, met al z'n cultuurhistorische waarden een warm hart toedraagt. Dit tijdschrift heeft een omvang van 48 pagina's A4 formaat, waarvan 16 pagina's in kleur, en verschijnt vier keer per jaar.

*Een abonnement op
Zaans Erfgoed kost u slechts
20 euro per jaar*

Ja, ik neem een abonnement op Zaans Erfgoed en krijg het blad vier keer per jaar thuisgestuurd.

Ik maak 20 euro over op rekening nr. 62.20.91.255 van Stichting Zaans Erfgoed te Zaandijk en krijg gratis een Zaans pakhuis om mijn tijdschriften op te bergen.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode _____ Plaats _____

Handtekening _____

Agenda

Door Annemieke Emond en Rob Lengers

Cultuurhistorisch eropuit in de Zaanstreek? *Zaans Erfgoed* geeft tips. Instellingen die activiteiten organiseren in de periode juli t/m september 2005 wordt verzocht vóór 15 augustus gegevens aan de redactie te zenden.

KUNSTCENTRUM ZAASTAD

Tot en met 27 augustus

Zomerexpositie waarin alle nieuwe aanwinsten worden vertoond. Deze kunnen direct worden uitgeleend of verkocht. Er worden steeds nieuwe werken opgehangen.

27 augustus tot 31 oktober

Tentoonstelling van striptekenaar/karikaturist Dick Bruynestein, die vooral bekend werd door zijn creatie van stripheld 'Appie Happie'. www.kunstcentrum.nl

WEEFHUIS ZAANDIJK

12-14 augustus

Catherine Memerda.

20-21 augustus

Braderie en verzamelaarsmarkt in Zaandijk. Verkooptentoonstelling van tekeningen en etsen van Zaandijkse kunstverzamelaar Klaas Woudt.

26-28 augustus

Lous Diekhuis.

2-4 september

Laurien Sneep.

9-11 september

Ramon Jan Sneep.

16-18 september

Joke Konijn.

23-25 september

Nel Schipper.

30 september-2 oktober

Overzichtstentoonstelling van kunstenaars die zijn aangesloten bij Tengel.

17 augustus

Sail 2005 in de Zaanstreek, traditionele openingsparade van alle tall ships die vanaf

IJmuiden door het Noordzeekanaal naar Amsterdam varen. De schepen passeren Zaandam vanaf ongeveer 10.30 uur. 22 augustus aanvaarden de schepen de terugreis naar de Noordzee.

20 tot en met 28 augustus

Fototentoonstelling ter gelegenheid van het tienjarige bestaan van Historisch Genootschap Crommenie in Huize Barkeloo, Vlusch 8a, Krommenie.

28 augustus

Honingslingeren door de imkers van de kinderboerderij vanaf 13.00 uur. Natuurmuseum E. Heimans, Thijssestraat 1 Zaandam.

3 september

Bruine Vlootdag. Klassieke zeilschepen, en oude bedrijfsvaartuigen starten om 12.00 uur bij Grand Café Batavia om richting de Prins Clausbrug te varen, waarna ze keren en richting de Zaanse Schans varen. De tocht eindigt bij het terrein van Lassie aan de Wormerse Veerdijk, waar de boten te bezichtigen zijn. Hier is het ook de hele dag en avond feest. www.bruinevlootdag.nl

10 en 11 september

Open Monumentendagen.

10/11/17/18/25 september

Fort Krommeniedijk is geopend voor publiek.

10 september

Straattheaterfestival met spetterende slotact op het Wormerveerse Marktplaats van 14.00 tot 22.30 uur.

24 september

In samenhang met het 70-jarig bestaan van haar roei-afdeling organiseert de ZZV een zogenaamde Zaanregatta. Roeiverenigingen uit het hele land, uit alle categorieën en in verschillende boottypen doen mee aan de wedstrijd, die begint tegenover Café Sman in Wormerveer en eindigt bij de sluis van Zaandam. Toeschouwers kunnen de wedstrijd volgen vanaf de kanten en van de bruggen over de Zaan. www.zzv-roeien.nl

25 september

Zaanse Molendag

Tot 30 oktober

'Van Koekoeksklok tot Regulator - Klokken uit het Zwarte Woud (1740-1900)'. Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk 3, Zaanse Schans.

Tot en met 21 november

'Groenland in beeld', Museum In 't Houten Huis, Tuingracht 13, De Rijp.

De Poelboerderij organiseert de hele zomer diverse, ook voor kinderen geschikte vaartochten en excursies in het Wormeren Jisperveld. www.poelboerderij.nl

Het Koogerpark bruist deze zomer van de activiteiten. www.koogerpark.nl

Rabobank de Dichtbijbank

Bedrijven

*Huis &
Hypotheekadvies*

Financieel Advies

Clënten Advies

Rabobank Zaanstreek

Hoofdkantoor:
Ankersmidplein 2, Zaandam

Advieskantoren:
Assendelft, Koog aan de Zaan,
Krommenie, Oostzaan, Wormer
en Zaandam (Vermiljoenweg
en Ankersmidplein 4)

Informatienummer:
075 - 6536 536

Info@zaanstreek.rabobank.nl
www.rabobank.nl

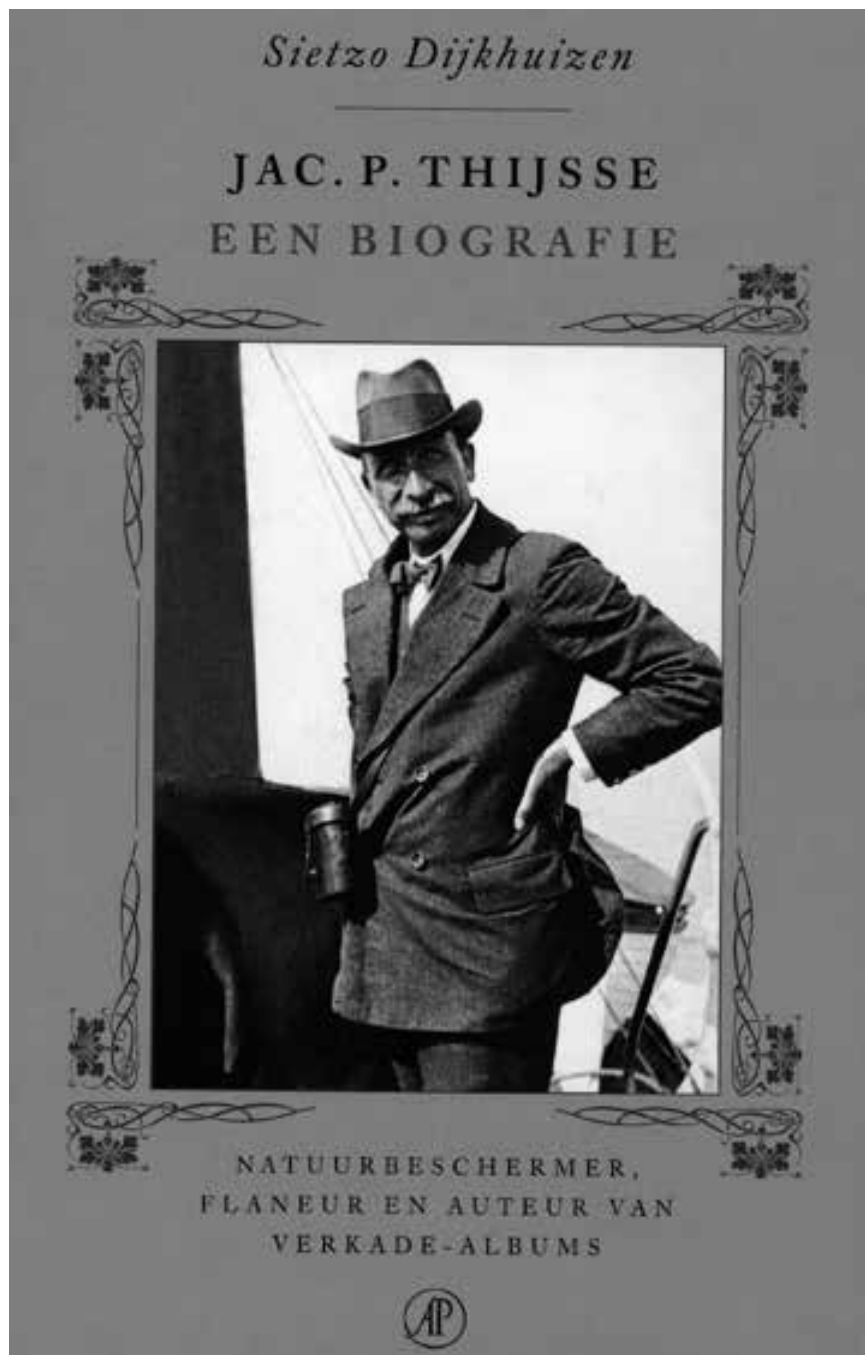

Rabobank

Boekennieuws

Nieuwe publicaties over de Zaanstreek, belicht door redactieleden van Zaans Erfgoed en gastschrijvers.

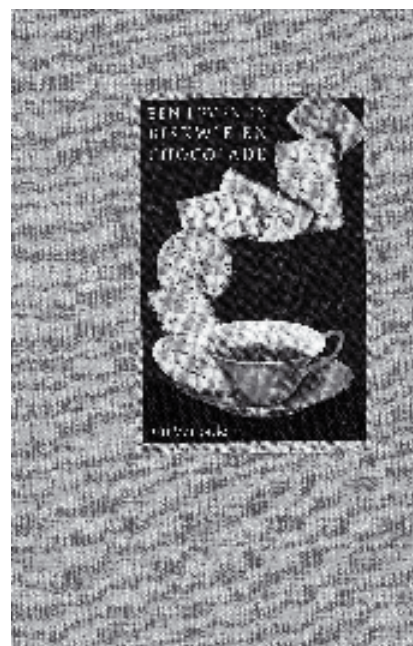
CO VERKADE EN JAC. P. THIJSSE

De eeuw van een directeur van Verkade, dat kon de ondertitel zijn van *Een leven in biskwie en chocolade* van en over de bijna 99-jarige Co Verkade. Het is een boeiende terugblik van een van de tien Verkade's die leiding gaven aan het Zaanse concern, dat nog steeds associaties oproept

met de theepot op het waxinelichtje waarmee de Hollandse moeder haar kroost uit school behoorde op te wachten, met een Mariakaakje erbij, of liever een San Francisco. Lees in het boek waar die naam vandaan komt. Uit een geweldig geheugen put Co herinneringen op aan zijn jeugd, de vrienden uit de Zaanse ondernemerskring,

verkenningen in verre landen en de grote bloeitijd van het bedrijf – gevarieerd als de inhoud van een blik Royal Mix, in een van de ontelbare, fraaie Verkadeverpakkingen die het publiek nog steeds graag spaart. Veertig jaar was Co commercieel directeur, tot hem totaal onverwacht ontslag werd aangezegd omdat de mededirecteuren (broers en neven) zijn klantgerichte visie nog niet op waarde konden schatten. Hoe overleefden bedrijf en gezin de oorlog? En de wederopbouw? Het is allemaal uit de mond van Co genoteerd en nagetrokken door neef Erik Verkade, de laatste commercieel directeur uit de familie, voordat Verkade eind vorige eeuw opging in het Engelse United Biscuits. De vindingrijke ijveraar voor behoud van het Verkade-erfgoed in de Zaanstreek bracht de verhalen onder in een prachtig, rijk geïllustreerd boek, zoals het de familie van de legendarische plaatjesalbums betaamt. (Conny Scholtes)

Bij de naam van Jac. P. Thijsse denken velen meteen óók aan Verkade, met name aan de Verkade-albums. In *Jac. P. Thijsse een biografie. Natuurbeschermers, flaneur en auteur van Verkade-albums* geeft Sietzo

Dijkhuizen ruim aandacht aan het werk van Thijssse voor deze albums (ongeveer een derde van de biografie), zoals ook uit de titel spreekt. Maar het boek (302 bladzijden) bestrijkt vanzelfsprekend Thijssse's hele leven, en dan met name zijn rol als voortrekker in de geschiedenis van natuurbescherming – bij zijn overlijden werd zelfs gesproken van de 'thijssificatie van Nederland'. Plezierig leesbaar en informatief, voor natuur-, Verkade- en Zaanstreekliehebbers. (JPW)

Co Verkade, Een leven in biskwie en chocolade. Wormer, Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2005. Sietzo Dijkhuizen, Jac. P. Thijssse een biografie. Natuurbeschermers, flaneur en auteur van Verkade-albums, Arbeiderspers, Amsterdam 2005.

ZAANDIJKSE ZAKEN

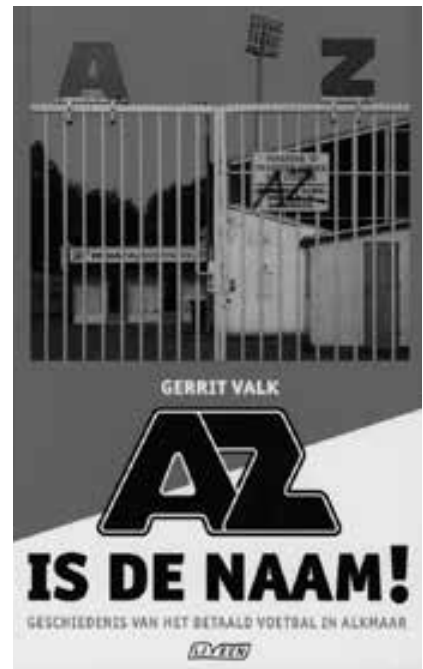
Met *Zaken in Zaadijk, De geschiedenis van een Zaanse ondernemersfamilie* schreef Ed Pielkenrood het verhaal van metaalwarenfabriek Pielkenrood te Zaadijk, tegenwoordig via Thomassen en Drijver-Verblifa onderdeel van het wereldomspannende concern Impress. Zoals de Zaanse blikverpakkingsindustrieën Verblifa en Zaanlandia, begon ook Pielkenrood klein: in 1895 startte Jacob Pielkenrood een eigen Grof- en Kachelsmederij, in een houten huisje aan het Zaadijkse Langepad. We volgen de geschiedenis in eerste in-

stantie tot aan de Tweede Wereldoorlog. Dan komt de vraag aan de orde waar de Pielkenroods eigenlijk vandaan komen. Jacob, de stichter van het bedrijf, was vermoedelijk een achter-achterkleinzoon van Christiaan Pilkenroth, een immigrant uit het Duitse Harzgebergte, volgens de achterflaptekst een economische vluchteling van rond 1770. Vervolgens is de na-oorlogse bedrijfsontwikkeling aan de beurt, en tussendoor wijdt Ed uit over de persoonlijke levensloop van enerzijds de tak van de familie die bij het bedrijf hoort en anderzijds een tak die als schippers en later vrachtrijders een bestaan opbouwde in de kop van Noord-Holland. Deze structuur van het boek is op zich niet onaardig. Zeker in de beginjaren van het bedrijf lagen privé- en zakenleven dicht bij elkaar. Het was soms kantje-boord: elke tegenslag in het persoonlijke vlak had zijn weerslag in het beginnende bedrijf. Ed P. beschrijft dat in een vlot leesbare stijl. Zijn compositie gaat rammelen waar hij de kennismaking met de nazaten van de schippersfamilie vertelt. Maar dat is niet meer dan een schoonheidsfoutje in een verder boeiend geschreven en verzorgd uitgegeven boekje. De los bijgeleverde stamboom maakt het makkelijk om bij te houden waar en bij wie je zit, al zou dat gemak zijn vergroot als de hoofdrolspelers een markering hadden meegekregen. De bronnenlijst achterin maakt duidelijk dat er een mooi familiearchief bestaat, en dat de schrijver ook te rade kon gaan bij familieleden en andere betrokkenen. (CvS). *Ed Pielkenrood, Zaken in Zaadijk. De geschiedenis van een Zaanse ondernemersfamilie. Westzaan, Ed Pielkenrood, 2005 (Uitgave in eigen beheer).*

AZ IS DE NAAM

Het afgelopen seizoen bond eredivisieclub AZ weer voetballiefhebbers aan zich met vaak oogstrelend voetbal. Voor wie zich wil verlustigen aan de glorie van het verleden is *AZ is de naam* een aanrader. De ondertitel van dit boek van Gerrit Valk, *Geschiedenis van het betaalde voetbal in Alkmaar*, is een beetje misleidend. Het gaat ook over het voetbal in de Zaanstreek en terecht: de Z in de clubnaam staat er niet voor niets. Zo waren onder anderen de Koogse broers

Klaas en Cees Molenaar van Wastora zeer belangrijk in de aanloop naar de gloriejaren van AZ (landkampioen in 1981). Bovendien is de geschiedenis van AZ mooi ingebed in die van de ontwikkeling van het voetbal in Nederland in het algemeen, vanaf de dagen van voetbalpionier Pim Mulier rond 1880 tot aan de gevolgen van het Bosman-arrest in de jaren 1990. Het boek beschrijft vier periodes: die van vóór de invoering van het betaalde voetbal; 1954-1972, waarin het betaalde voetbal langzaam volwassen werd; 1972-1993 met hoge pieken en diepe dalen voor AZ; en de periode 1993-2004 waarin Dirk Scheringa van het Frisiaconcern het bij AZ voor het zeggen heeft.

Valk schetst op lezenswaardige wijze de achtergronden van zaken die we ons nu niet meer kunnen voorstellen, zoals spelers die rond 1954 prof werden en vervolgens als verrader van hun oude club werden gezien. Maar ook dingen die we helaas nog al te goed kennen, zoals supportersgeweld, belicht hij. Daarnaast gaat hij in op de herkomst van de AZ-spelers en hun achtergronden. Hierbij komen naast Noord-Hollandse AZ'ers ook clubiconen als Kees Kist, Hugo Hovenkamp en Kristen Nygaard aan bod.

In tegenstelling tot veel publicaties over de (Zaanse) cultuurhistorie bevat dit boek een uitgebreide bronnenopgave. Verder zijn er lijsten van spelers en de competitieresultaten vanaf 1954. Voor het nadere zoekwerk is er een heldere inhoudsopgave en een in-

dex op personen. Met een index op zaken was het helemaal mooi geweest. (RL)

Gerrit Valk, AZ is de naam! Geschiedenis van het betaald voetbal in Alkmaar. Amsterdam/ Antwerpen, uitgeverij L.J. Veen, 2004.

TURKSE 'GASTARBEIDERS'

Het fotoboek *Lied uit den vreemde* werd uitgegeven omdat in 2004 precies veertig jaar geleden het wervingsverdrag tussen Nederland en Turkije werd gesloten. Nederlandse bedrijven konden daarna Turkse werknemers werven, toen nog aangeduid als 'gastarbeiders'. Bijzonder is dat de foto's en documenten in het boek afkomstig zijn van particuliere Turkse personen. De Zaanstreek komt regelmatig in het boek voor. In de inleiding wordt bijvoorbeeld gesproken over 'volgmigratie', waarbij mensen uit één dorp of regio naar eenzelfde bedrijf of stad in Nederland gingen. Zo vestigden zich in Zaanstad verhoudingsgewijs veel Koerden uit het zuidoosten van Turkije. Bij de paragraaf over vrijetijdsbesteding staat een mooie foto van de Zaanse voetbalclub Türk Spor, die (net als andere organisaties en clubs elders) in de jaren zeventig ontstond. In het hoofdstuk over de werving komt Bruynzeel uiteraard uitgebreid ter sprake. De heer Şimşek vertelt hoe hij na overleg met de tolk van Bruynzeel een groep van zestig Turken naar de Zaanstreek haalde. En in een paginagrote afbeelding van het personeelsblad van Bruynzeel gaat men uitgebreid in op de situatie in Turkije en de werving van de nieuwe werknemers. In het welkomstwoord namens de directeur,

zowel in het Turks als in het Nederlands afgedrukt, lezen we: 'Het getuigt van moed om alles wat u heeft, achter te laten en naar een land te trekken, dat zover weg is, waar een volkomen andere taal wordt gesproken en de zeden en gewoonten totaal anders zijn.' Een boeiend boek, dat minder diep op de Zaanstreek ingaat dan het twee jaar geleden verschenen 'Zaankanters bestaan niet', maar dat door de persoonlijk getinte beelden en teksten een heel eigen karakter heeft. (AvD)

Erhan Tuskan en Jaap Vogel, Lied uit den vreemde – Gürbet türküsü - brieven en foto's van Turkse migranten 1964-1975. Amsterdam, Aksant, 2004.

ENQUÊTE STAATSCOMMISSIE

De firma 'Boek op CD' gaf de vermaarde arbeidsenquête van het rijk uit 1890 op cd uit. De teksten zijn te lezen met het programma Adobe Acrobat (dat niet wordt meegeleverd).

In gedrukte vorm beslaat het enquêterapport een volledige boekenplank; de cd's vragen minder ruimte. Iedere cd bevat een algemeen rapport en de interviews uit een bepaald gebied, waaronder de Zaanstreek. Zowel arbeiders als werkgevers zijn in januari en juli 1891 geïnterviewd; het is boeiend om die letterlijk weergegeven gesprekken te lezen. Ook de inleidende tekst over de Zaanstreek biedt interessante details, zoals de profetische woorden: 'De invoering van den stoom heeft op de industrie aan de Zaan grooten invloed uitgeoefend, en vele getuigen verklaarden, dat de windmolens kunnen gezegd worden "ten doode te zijn opgeschreven".' Het voordeel van de cd boven een boek is vooral dat je met de computer kunt zoeken op elk willekeurig woord. Elke pagina kan geprint worden, maar je kunt ook met de Acrobat-functie

'tekst selecteren' een deel van de tekst kopiëren en bijvoorbeeld in Word plakken. Dat scheelt een hoop typewerk. Alleen is het wel aan te raden om de tekst na het plakken even te controleren op tyffouten.

Al met al een nuttige uitgave voor ieder die zich bezighoudt met de sociale geschiedenis van rond de vorige eeuwwisseling. Ook voor de bestelling kan men bij het moderne medium terecht: www.boekopcd.nl. (Bob Kernkamp)

Enquête Staatscommissie 1890. Boek op CD. Apeldoorn, 2004.

MUZ-THEATER TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN

In een fraai vormgegeven boekje (10 x 10 cm met een harde kaft; het is net een tegeltje) presenteert het theatergezelschap MUZ zich als passende bewoner van een pand dat vanaf het begin een educatieve functie had: het Nutsgebouw aan de Czaar Peterstraat in Zaandam. Ongeveer de helft van de 101 paginaatjes is gewijd aan de historie van dat gebouw en het sociale en culturele leven dat zich daar afspeelde. Na een intermezzo waarin het pand leegstond en vervolgens een tijdlang een commerciële functie had, streek in 1998 het MUZ-theater er neer. Daarmee kreeg het gebouw weer een functie die past bij de filosofie van de eigenaar, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het MUZ is een muziektheatergezelschap voor jongeren met een stevige educatieve poot. In de tweede helft van het boekje presenteert MUZ zichzelf en komen we aan de weet wat er Zaaans is aan hun werk, welke educatieve projecten er zoal worden opgezet en hoe met het Zaanse gebouw als uitvalsbasis MUZ ook op internationale podia schittert met voorstellingen door en voor jongeren. Op de laatste bladzijden is er ruimte voor de toekomst van het gebouw: het moet gerenoveerd worden, zodat het aangepast aan nieuwe eisen des tijds nog jaren lang mee kan voor datgene waarvoor het honderd jaar geleden werd gesticht: kunst en cultuur toegankelijk maken voor brede lagen van de bevolking. (CvS)

Gabriëlle Wittebrood i.s.m. MUZ, 101. Van Nutsgebouw tot cultuurbrouwerij, 1903 – 2004, Zaandam, Muz, 2004. (Uitgave in eigen beheer.)

Kwaliteit en veiligheid staan bij ons voorop!

Uw verwarmings- en warmwatercomfort ligt voor een groot gedeelte in de keuze van uw cv-installatie.

Onze technisch adviseur combineert daarom uw persoonlijke wensen met de mogelijkheden van uw woning. Zo komt u tot de beste keuze met het voordeligste energieverbruik.

Wilt u eerst eens rustig in onze showroom kijken? Dan bent u van harte welkom in onze showroom, Eendrachtstraat 25 te Wormer. Op dit adres is tevens Baderie M&O Techniek gevestigd. Op één adres een ruime keuze in onder andere cv-ketels, sanitair en radiatoren.

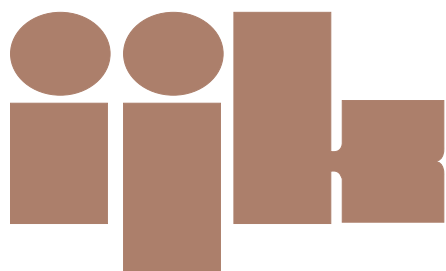

M&O
TECHNIEK

Alles onder een dak:

cv-gas-water
elektra-sanitair
airconditioning
energiesystemen
legionellabeheersing

Eenhoornweg 7
1531 ME Wormer
tel: 075 - 647 57 57
www.mo-techniek.nl
e-mail: info@mo-techniek.nl

schilderwerken

**IJSBRAND
KUIPER**

PENNINGWEG 47
1507 DE ZAANDAM
TEL: 075-6163084

*timmer- en restauratiewerk
stijlinterieurs
schouwen
nostalgische keukens*

*antiek
woonaccessoires
antieke bouwmaterialen
kranen
vloertegels
plavuizen
witjes*

DE ZEUG

AMELAND 18, 1506 ZW ZAANDAM
T. 075-6160518 WWW.DEZEUG.NL

Verenigingsnieuws

ONTVANGEN BERICHTEN

In de Zaanstreek is een groot aantal verenigingen, stichtingen en andere instellingen actief op cultuurhistorisch gebied. Daarbij is het wel eens jammer dat de ene vereniging nauwelijks weet wat de andere doet. Deze rubriek kan hierin voorzien. Verenigingen wordt verzocht berichten in te zenden. Dat kan geen 'interne verenigingsmededelingen' betreffen. Maar nieuwtjes en ontwikkelingen die ook voor anderen interessant kunnen zijn, ontvangen en plaatsen wij graag.

STICHTING WEGSLOOT JISP

De Stichting Wegsloot Jisp zet zich in voor het behoud van de wegsloot in Jisp. Eerste doel: het verwijderen van de duiker in de sloot bij de Walvischstraat en deze vervangen door een houten landschappelijke brug. Het behouden van de wegsloot vindt iedereen wel belangrijk voor het dorp. Met dat doel voor ogen is de stichting ook steeds bezig. Er ligt een aanvraag om de sloot te plaatsen op de gemeentelijke monumentenlijst. Het is de laatste nog ononderbroken wegsloot in de Zaanstreek. De gemeente Wormerland ondersteunt onze plannen evenals de provincie. De stichting beschikt over een bedrag van € 20.000, afkomstig uit de bevolking en diverse fondsen. Inmiddels stelde de gemeente Wormerland onder voorwaarden € 95.000 beschikbaar voor de brug; de gemeenteraad ging hiermee unaniem akkoord. Ook het bestuur van de Groene Long besloot inmiddels de gevraagde subsidie toe te wijzen. Dit betekent dat wij financieel in staat zijn de duiker bij de Walvischstraat te vervangen door een brug. De bouw kan naar verwachting in het voorjaar van 2006 plaatsvinden.

MUSEUM VAN HET NEDERLANDSE UURWERK

Vanwege de recente verwerving van één der vroegste slingerklokken van Salomon Coster, uit circa 1659, brengt het in de Zaanse Schans gevestigde Museum van het Nederlandse Uurwerk een CD-rom op de markt. Daarmee kan deze bijzondere Haagse klok virtueel als lopend en slaand uurwerk op desktop of als screensaver op de PC worden geïntalleerd. De CD-rom bevat aanvullende informatie over de uurwerkmaker, zijn werk en het museum. Te koop aan de museumbalie à € 14,90.

Wegsloot Jisp nabij het Zwet in 1930.

VERENIGING ZAANS ERFGOED

Op dinsdag 26 april jl. overleed plotseling ons gewaardeerde bestuurslid Jan Kriek op zeventigjarige leeftijd aan een hartaanval. Jan was sinds twee jaar bestuurslid van de vereniging Zaans Industrieel Erfgoed en

werd na de fusie ook bestuurslid van de vereniging Zaans Erfgoed, met als taak: voorzitter van de werkgroep Industrieel Erfgoed. Vooral door zijn grote kennis van de blikindustrie in Nederland en speciaal die van Krommenie was Jan van bijzonder belang voor de vereniging, maar zijn interesse en inzet strekten zich uit over vele andere gebieden van ons industrieële erfgoed.

In zijn kantoor bij het familiebedrijf de blikfabriek Zaanlandia te Krommenie had hij een eigen museum van historische blikverpakkingen van bijzondere waarde. In nr. 9 van Zaans Erfgoed werd uitgebreid aandacht besteed aan deze collectie. Door zijn grote bestuurservaring in diverse organisaties en zijn enthousiasme was Jan een goede kracht in ons bestuur. Wij zullen hem erg missen en wensen zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen veel sterkte met de verwerking van dit grote verlies.

Joop Knijnenberg

architecten aan de zaan bna

van wijngaarden, zaandijk

lagedijk 308, zaandijk - tel:075 6474999 - www.fkg.nl

Maatschappelijk betrokken, betrouwbaar en professioneel

Met deze drie begrippen wordt duidelijk welke positie De Woonmij Zaanstad wenst in te nemen als grootste woningcorporatie in Zaanstad.

Stichting De Woonmij Zaanstad beheert ruim 9000 verhuureenheden en is actief betrokken op het gebied van projectontwikkeling, nieuwbouw, renovatie en onderhoud.

De aandachtsgebieden leefbaarheid van de woningomgeving en wonen & zorg geven weer dat De Woonmij Zaanstad zich ruim betrokken voelt bij wonen in Zaanstad.

Sinds 1 juli 2003 werken wij vanuit ons nieuwe kantoor in Wormerveer, een prachtig industrieel Zaanse erfgoed.

Meer informatie over onze woningcorporatie kunt u vinden op onze website www.dewoonmijzaanstad.nl.

Dick Laanplein 1
1521 HT Wormerveer
Tel 075-6467700
info@dewoonmijzaanstad.nl

sollas

packaging machinery

Sollas Holland B.V.
in Wormer is de
Nederlandse moeder van
de internationale Sollas-
organisatie met vestigingen
in verschillende landen.
Sollas is fabrikant van geavanceerde
verpakkings-machines. Sollas machines zijn onder meer
te vinden bij producenten van CDs en DVDs, parfum,
cosmetica, voedingsmiddelen, tabak en papierwaren.

Sollas Holland B.V.
Bruynvisweg 1, 1531 AX Wormer, The Netherlands
Tel.: +31 (0)75 628 47 51, Fax: +31 (0)75 628 02 66
contact@sollas.com www.sollas.com

DOORENBOS & WYTEMA

a d v o c a t e n

contractenrecht

bestuursrecht

ondernemingsrecht

ruimtelijke ordening

milieurecht

bouwrecht

Mr L.A.H.M. Creemers

Mr G.J.F. Voss

Mr M.J. Bouwman

Mr R.J. Frans

Mw. Mr A.E. Hooijschuur

Mr K.A. Martijnse

algemene voorwaarden

arbeidsrecht

letselschade

economische mededinging

incasso's

personen- en familierecht

Lagedijk 146, 1544 BL Zaandijk,
Tel.: (075) 628 30 52, Fax: (075) 621 55 81,
E-mail: advocaten@doorwyte.nl,
Internet: www.doorwyte.nl

Onze creatieven
bezitten veel
positieve energie.

TWO:DO|design
Tel +31(0)75 621 20 37 www.twodo.nl

Zijlstra Schipper
Architectenbureau

Maison d' Essence / winnaar Nationale Renovatieprijs 2003

www.zijlstraschipper.nl
Veerdijk 40a, 1531 MS Wormer - T: 075 - 616 55 66

Drukkerij sinds 1821

HEIJNIS & SCHIPPER DRUKKERIJ BV

Heijnis & Schipper voor Zaanse boekproducties

Heijnis & Schipper (sinds 1821) is van oudsher hét adres voor uitgave en/of productie van Zaanse boeken. Vele titels werden vervaardigd aan de Zaadijkse Lagedijk. Zo was het in de 19e en de 20e eeuw en zo is het nu nog steeds.

Een greep uit onze producties:

- 100 jaar Zaanstreek** Peter Roggeveen
- Op een Hebbel en een Drebbeel** Klaas Woudt en Marc de Boer
- Mooi Zaan** jubileumuitgave van Somass Bouwbedrijf
- Zaans Schetsboek** Hinne Terpstra

Ook voor uw uitgave zetten wij graag onze expertise in.

Postbus 21 1540 AA Koog aan de Zaan
Lagedijk 158 1544 BL Zaandijk
Telefoon 075 6401730 Fax 075 6281423
www.heijnis-schipper.nl e-mail: info@heijnis-schipper.nl

ZINKWERK

vergaarbakken hemelwaterafvoeren
dakgoten dakkapellen erkers

kijk voor meer voorbeelden op onze site
www.deyle.nl

of op het showbord bij ons in de winkel
wij maken ook modellen volgens opdracht

DEYLE Loodgietersbedrijf
Raadhuisstraat 100 - Koog a/d Zaan
Tel 075-6163668

MORGEN BIJ WESTZAAN

Het was nog vroeg vanmorgen toen ik door de polder ging,
De lucht - ijl grijs - zou zich gaan koepelen tot blauw
En op de lander lag nog wazig dauw
En over alles lag een vreemd ou-hollands licht.
De oudvertrouwde dingen waren nieuw en anders;
De kleur der weiden en der sloten was zo vreemd,
Dat ik me afvroeg of ikzelf daar reed
Of dat de wereld openging met nieuwe landen.
Toen zag ik plotseling in dit toverlicht
Drie roze paarden bij een land met hooi
En alles werd in mij heel rein en stil
Ik kon nog enkel denken: God, wat mooi!

MART WOUDT

Gedicht Mart Woudt, eerste nummer Zaans Groen.

OUDEJAARSVOND '44

Middernacht. Het laatste schot!
Twaalf doedgewaande
Haveloose maanden
Wanklen uit het torenkot.

Hun sinistre toezang dreunt
Beurtings ver en nader,
Ergens in de vleges kruunt
Een kleise om den Vader.

Middernacht. Het eerste schot!
In het donker staan de
Twaalf jonge maanden
Hauvend voor het torenkot.

JAN ZONDERLAND

Gedicht Jan Zonderland (pseudoniem),
linoleumsnede Truus Kramer (1944).

Niet groter en niet kleiner dan het was' VERZET VAN ZACHTE KRACHTEN

door Jan Pieter Woudt

*H*et werd geschreven, gedrukt en verspreid in de hongerwinter: 'Wij zijn niet groter, niet vitaler, niet moediger dan wij zijn. Maar wij hebben voldoende levenswil en moed om het beperkte gebied te verdedigen waarop wij ons hebben teruggetrokken. (...) Er is een mogelijkheid om offensief te zijn: individualistisch offensief. Machteloos schreeuwen, overtuigd van die machteloosheid ook...'

Het tijdschrift waarin dit clandestien werd gepubliceerd is 'Zaans Groen'. In 1944 en '45 verschenen er vier afleveringen van. Anders dan bij de illegale pers richtten de over het algemeen jonge makers van clandestiene geschriften zich niet primair op actief verzet. Maar ze vroegen de Duitsers geen toestemming om te publiceren, werkten om de zogenaamde 'Nederlandse Kultuurkamer' heen. In het laatste oorlogsjaar waren de laatste vrijheden verdwenen; een groot deel van de jongeren die bij Zaans Groen waren betrokken, zat ondergedoken. Maar de vrijheid om hun gedachten en gevoelens te heb-

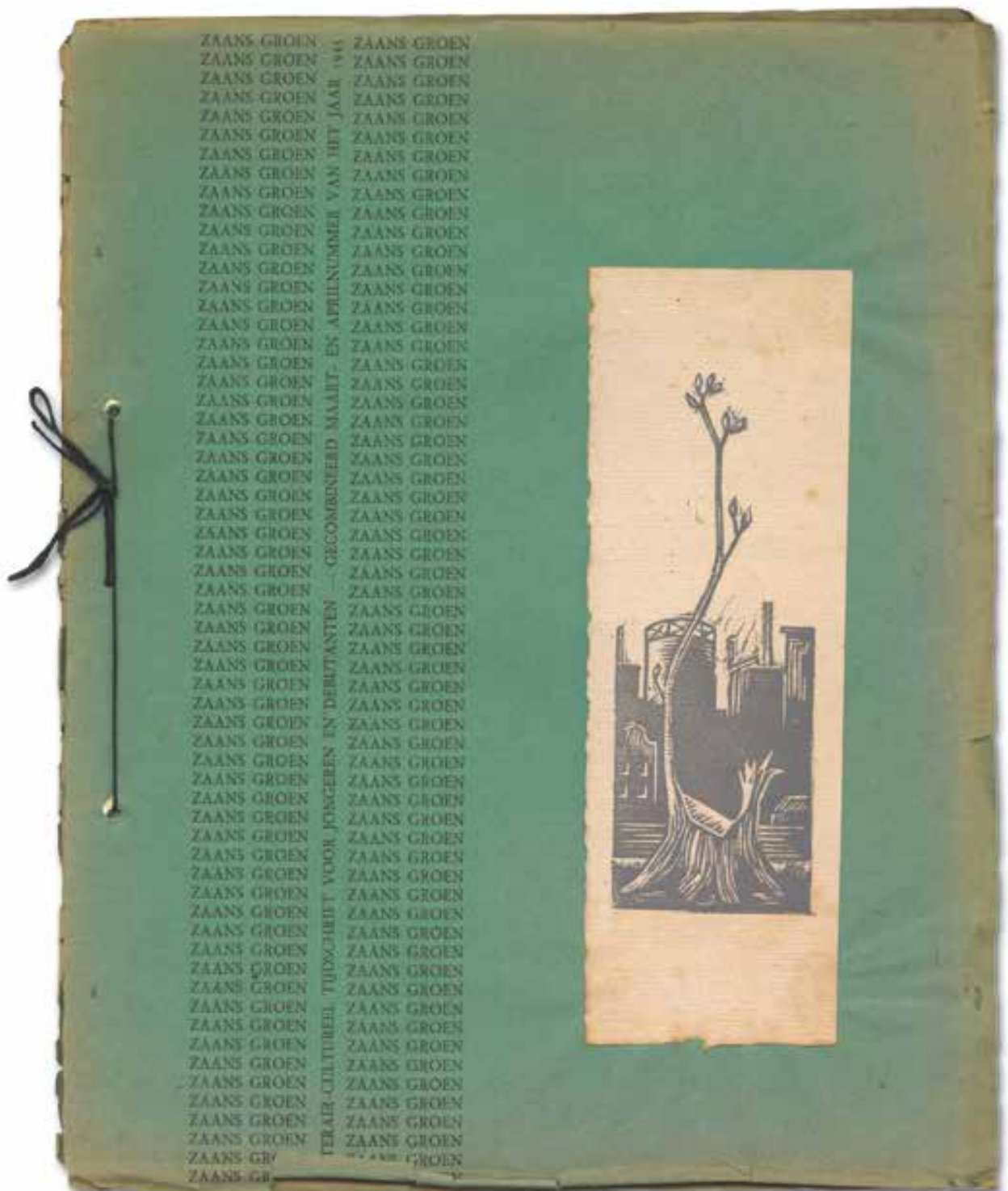
ben en te uiten, lieten zij zich niet ontzeggen; toestemming vragen was hoe dan ook niet aan de orde. Je zou kunnen zeggen dat de clandestiene oorlogsliteratuur hielp de vrijheid van drukpers staande te houden, al klinkt dat in de oren van de betrokkenen waarschijnlijk te hoogdravend.

HOPELOZE TIJD

Clandestien publiceren was niet van gevaar gespeend, maar het risico voor de makers van de illegale pers was aanmerkelijk groter. Na de oorlog ging men over de clandestiene pers wel schrijven als 'het verzet van de

zachte krachten' (naar Henriëtte Roland Holst: *de zachte krachte zullen zeker winnen op het eind*). Daarmee is allerm minst gezegd dat de oorlog aan de 'clandestienen' voorbijging; de vier afleveringen van Zaans Groen zijn ermee doordrenkt, in woord en beeld (zie als voorbeeld de afbeelding van het gedicht *Oudejaarsavond '44* - geen verzetsgedicht, inderdaad, maar wel een aanduiding van de schijnbaar hopeloze tijd). Hopeloos, 'machteloos schreeuwen'. Deze gedachtelijn werd verder uitgewerkt in het afgebeelde gedicht *Nieuw Motief*. Maar de jeugdige dichters lieten zich ook

Omslag Zaans Groen 3 door Ber Hulsing. Op een bijna tot de wortels afgeknapte boom groeit een twijg in knop, symbolisch voor de clandestiene literatuur.

inspireren door zielererselen die niet speciaal bij de oorlogstijd hoorden. Dat spreekt uit het afgebeelde gedicht *Afscheidsbrief*. Sommige gedichten ontroeren (mij althans) als ondanks de gruwelijke oorlog schoonheid werd ervaren, zoals in het afgebeelde gedicht *Morgen* bij Westzaan.

AANDACHT

Ná de oorlog hernam het leven z'n gewone loop, althans: de jonge

poëten van weleer waren erbij toen Nederland weer werd opgebouwd. En Zaans Groen? Dat werd vooral beschouwd als een jeugdzonde, om de verveling te verdrijven. De jongeren waagden zich voor een belangrijk deel op het op het pad der dicht- en prozakunst doordat er in het platgeslagen Nederland weinig anders voor hen was te doen. De kans om zelfstandig een bestaan op te bouwen (waarvoor ze de leeftijd hadden) ontbrak. Zaans Groen ver-

dreef de tijd en verzette de zinnen, en werd na de oorlog allengs vergeten. Dat leek ook het lot van elders in den lande verschenen clandestiene tijdschriften. Daarvan waren er al met al toch aardig wat, en het aantal clandestien verschenen boeken en boekjes was nog aanmerkelijk groter. Toen er in 1958 in samenhang met een tentoonstelling de bibliografie *Het vrije woord in onvrije tijd* verscheen, had de auteur Dirk de Jong de namen van zo'n duizend auteurs

Gedicht Maarten Welsloot (pseudoniem van Attie de Vries), eerste nummer Zaans Groen.

(die veelal onder pseudoniem hadden gepubliceerd) achterhaald, waar- onder literaire grootheden als Bertus Aafjes (van oorsprong Assendelver), Gerrit Achterberg, Anna Blaman en zo verder het alfabet af. In de bibliografie worden clandestiene en illegale boeken op één hoop gevoegd. Dat is niet zo gek: het onderscheid kon flinterdun zijn. Het betrof ook herdrukken van bestaande titels. Op de pers waarop Zaans Groen werd gedrukt, was eerder al bijvoorbeeld Multatuli's *Japanse Steenhouwer* gemaakt, bibliofiel, in een oplage van tien. De mensen die in Zaans Groen schreven, zijn niet in de bibliografie te vinden; Zaans Groen zélf ook niet. Aandacht voor de clandestiene tijdschriften van de oorlog kwam er pas 25 jaar later. In 1983 verscheen van Lisette Lewin *Het clandestiene boek*. 1940-1945, in 1989 gevolgd door Piet Calis' proefschrift *Het ondergronds verwachten, Schrijvers en tijdschriften tussen 1941 en 1945*, dat zich voor het grootste deel op zeven clandestiene tijdschriften richt. Zowel Lisette Lewin als Piet Calis besteedden ruim aandacht aan Zaans Groen met ook een mondelinge bron, die in de bibliografie uit 1958 al als uitgever/drukker van zeventien titels was vermeld: Klaas Woudt.

RIJMPJES EN GEDICHTEN

Klaas Woudt doorliep de grafische school in Amsterdam, en zat in 1944 (21 jaar oud) bij zijn ouders thuis, tot hun woning op 10 oktober van dat

jaar door de Duitsers werd opgeblazen als represaille voor een aanslag op het nabije spoor. Het gezin verhuisde naar de woning naast de familiedrukkerij, die toen al vrijwel stil lag. De hoeveelheid overgebleven (niet-gevorderde) losse loden letters voor zetsel, was beperkt, de hoeveelheid beschikbaar papier dwong tot kleine oplagen, er was geen stroom meer voor de persen. Maar er stond ook een oud degelpersje, dat met de voet kon worden aangedreven. Daarmee ging Woudt al in 1943 aan het werk. Na de Japanse Steenhouwer volgden nieuwe uitgaven, werk van onder meer Bertus Aafjes, bloemlezingen en na verloop van tijd ook gedichten van eigen hand, veelal geïllustreerd door zijn HBS-vriend Ru van Rossem. Dichten deed hij al langere tijd, zonder dat iemand dat leek te weten. Zestig jaar later schreef hij: 'Dat we met Zaans Groen begonnen was louter toeval. Halverwege het jaar 1944 ontdekten mijn zus Mart en ik dat we beiden probeerden gedichten te schrijven. Mart was ruim drie jaar ouder dan ik. Waarschijnlijk had ik hier of daar een blocnote of zoiets laten zwerven, hoe dan ook: Mart ontdekte mijn Achilleshiel en vroeg of ze wat van me mocht lezen. Daar bleef het niet bij, zij gaf me een schrift met harde kaft, met zelf geschreven sonnetten en andere verzen. En als klap op de vuurpijl: ze correspondeerde met Adriaan Morriën, de dichter! Zij had hem zelfs ontmoet en aanmoedigingen van hem gekregen... Dat was andere koek dan mijn postpuberale rijmpjes in de stijl van de Tachtigers!'

AFWISSELEND

De gedeelde passie voor poëzie, de gespreksstof die dat zus en broer gaf, voerde na verloop van tijd tot de vraag of er méér leeftijdgenoten in hun omgeving zouden zijn die poëzie lezen en zelf schreven. Die wáren er en wisten ze te vinden. Waarschijnlijk vroeg in september van 1944 kwam een twintigtal jongeren op een zondagmiddag bijeen in het kantoor van de drukkerij. Klaas Woudt schreef: 'Mart en ik

hadden ons goed voorbereid. We wilden een geïllustreerd tijdschrift met afwisselend verzen, proza-bijdragen en beschouwingen over zo mogelijk Zaanse onderwerpen van culturele aard. Doordat het zo ruim omschreven was en waarschijnlijk ook wel omdat middenin alle oorlogsellende niemand iets nuttigers te doen had, misschien zelfs omdat het niet mócht en clandestien moest blijven: iedereen was even positief over ons idee.' Een van de aanwezigen was Jaap Schipper, later founding father van de Zaanse Schans, hij schreef in Zaans Groen nadien bijdragen over bouwkunst.

STIEKEM

De drukkerij zou het centrale punt blijven, al zorgde vader Woudt ervoor dat het geen duiventil werd. Ru van Rossem, de grafisch kunstenaar, vertelde in een vraaggesprek met het magazine *Zaans Netwerk* (juni 2003): 'Stiekem ging je één voor één naar vergaderingen, die een hele dag konden duren.' Er werd inderdaad eindeloos over het blad gepraat. Klaas was er diep in zijn hart zelfs blij mee, dat zijn vader een rem zette op het aantal bezoekers. Hij had werk te doen: het hele blad zetten, letter na letter in de haak; de vormgeving verzorgen; elke illustratie met de hand inplakken, zo'n vijftien per nummer, bij een oplage van 200 en later 400; naar de lithograaf gaan, lopend met een zware platte steen achterop zijn fiets, die de neiging tot steigeren kreeg; bij de lithograaf in een teugel met lichaamskracht de pers aandrijven – en dan nog z'n eigen bijdragen schrijven. Maar dat laatste stond voor Klaas op het tweede plan; zijn passie voor het grafische vak was zijn belangrijkste drijfveer. Het dichten met literaire pretenities gaf hij na de oorlog al snel op; hij schreef te barok, meende hij zelf. Als schrijver kreeg hij later vooral op streekniveau bekendheid, maar bovenal bleef hij een leven lang boeken en ander grafisch werk maken. Hij deed dat vanuit de familiedrukkerij (waar hij zijn vader opvolgde) en vanaf 1972 bij Inmerc, producent van boeken en andere uit-

Nieuw motief

*Ik heb te lang mijn oude droom bereisd.
Ontwaakt zie 'k dit verschrik'lijk vergezicht:
de grauwe borden overal, het licht
aan elke horizon tot stof vergrijsd.*

*Ik wil mij machteloos maar sterk verweren:
ik droomde lang en door mijzelf omsloten,
nu zal 'k glas in duizend gruiuzels stoten,
mij beurtelings naar alle kanten keren
en schreeuwen. En mijn kreet zal klinken
als 't kermen van een meeuw in de oneindigheid,
te eenzaam in de branding van de tijd,
en nergens weerklink vinden en verzinken.*

*Is er geen macht die dit geweld kan keren,
Ik wil mij machteloos maar sterk verweren.*

Gedicht Klaas Woudt, geschreven in de
hongerwinter, gepubliceerd in het najaar van
1945 in de bundel 'Drie in de pan'.

gaven (thans in Wormer), die hij op verzoek van (nu) Mercurius Groep Wormerveer hielp opzetten. Zijn mooiste jaren, zegt hij. En Zaans Groen? Hij beschouwt het blad zoals zijn gedichten van destijds: postpuberaal. 'Je moet het niet groter maken dan het was', zegt hij, maar is het eens met de tegenwerping 'dat je het ook niet kleiner moet maken.' Ze waren inderdaad vrijwel allemaal jong, vleugellam door de oorlog, verveeld. Woudt: 'Zaans Groen heeft me door die tijd heengesleurd. Ik had iets te doen, en nog wel precies wat ik wilde.'

AUTOPED

Postpuberaal, klinkt niet vriendelijk, maar is als kwalificatie niet volledig misplaatst. De betrokkenen bij Zaans Groen hadden de leeftijd om zichzelf en wat ze te zeggen hadden bijzonder gewichtig te vinden – zeker nu ze zoiets deden als een clandestien blad opzetten. Maar dat is bijzaak; de kern is dat de jongeren de wil hadden en hielden om in die vreselijke tijd schoonheid te zoeken en creatief te zijn. Verzet van de zachte krachten.

'Machteloos schreeuwen, overtuigd van die machteloosheid ook', zoals Klaas Woudt schreef toen hij in Zaans Groen in een polemiek verzeild raakte met Marcus Bakker, zijn HBS-vriend. Ooit brachten de twee de HBS in rep en roer. De dag ervoor had de rector verboden nog op de fiets naar school te komen; als straf voor de opstoppingen die zij op het Ruyterveer veroorzaakten. Een grote groep sprak af de volgende dag dan maar per autoped te gaan; Marcus en Klaas waren de enigen die dat ook deden. Dat de tocht naar de HBS zo lang zou duren, daar hadden ze geen rekening mee gehouden, maar ze arriveerden precies bij het begin van de kleine pauze – het beste moment voor maximale aandacht. Het gezag greep snel in en de boosdoeners werden drie uur met elkaar in een lokaal opgesloten. Deze vrienden voerden nu in Zaans Groen dus hun woordenstrijd. Aanleiding was een bespreking door Marcus van een dichtbundel over een verloren liefde door Attie de Vries, die overigens onderduiker was in het huis van Marcus' ouders (zie afbeelding Laatste brief). Bakker had er kritiek op, en die betrof 'de gehele sfeer van Zaans Groen' die De Vries volgens hem vertegenwoordigde. Bakker: 'Zijn gedichten liggen volkomen in de lijn die de laatste twintig jaar doorloopt, van de strijd naar buiten naar dan de strijd van binnen, uiteindelijk de volkomen defensieve poëzie. Die defensieve poëzie die praktisch het hele schamele literaire beeld van vandaag de dag overheerst, is als uiteinde een onmogelijkheid.' Het bracht Woudt tot zijn verzuchting machteloos te willen schreeuwen, en ook: 'Ik geloof dat velen van ons die zijn zoals ik, die geen geloof en geen vertrouwen hebben, omdat de tijd het hun uit de handen sloeg, daartoe zullen komen dat ze vroeg of laat zullen schreeuwen, machteloos maar overtuigd en eerlijk: laat deze waanzin eindigen!' Overigens werd de polemiek geen ruzie. Marcus en Klaas treffen elkaar tegenwoordig zelden, maar spreken met warmte over elkaar.

DAAD

De waanzin eindigde, Zaans Groen verscheen niet meer en de clandestiene pers leek een geïsoleerd verschijnsel te zijn geweest. Maar die gedachte werd verlaten. Later vooraanstaande schrijvers zoals Paul Rodenko, W.F. Hermans en Kees Stip hadden al clandestien gepubliceerd. Calis stelt dat elementen die tenslotte bij de Vijftigers naar buiten kwamen, al in clandestiene uitgaven waren te vinden. Als voorbeeld noemde hij de interesse in de uitingsvormen van kinderen, wat tenslotte culmineerde in Jan Hanlo's (1912-1969) gedicht *Oote (Oote oote oote boe)*, en wat in de beeldende kunst leden van Cobra inspireerde. Maar belangrijker lijkt nog wat Calis in zijn voorwoord schreef: 'Zelden zal de voldoening een eigen tijdschrift op te richten zo diep gevoeld zijn als in die donkere jaren van de oorlog. (...) Wie een tijdschrift oprichtte, overtrad een gebod dat als een aanslag op de geestelijke vrijheid werd gezien, en mocht – ook als het blad niet rechtstreeks tegen de Duitsers was gericht – de overtuiging koesteren zich niet weerloos bij de onderdrukking van de bezettende macht te hebben neergelegd. In die zin kon de oprichting van een ondergronds tijdschrift al worden beschouwd als een daad van verzet.'

Bronnen

Piet Calis, Het ondergronds verwachten, Schrijvers en tijdschriften tussen 1941 en 1945, Amsterdam 1989; Dirk de Jong, Het onvrije boek in onvrije tijd, Bibliografie van illegale en clandestiene belletrise, Leiden 1958; Lisette Lewin, Het clandestiene boek, 1940-1945, Amsterdam 1983. Vier afleveringen Zaans Groen, Jaandijk 1944-'45; Privé-geschriften Klaas Woudt. Ik profiteerde er natuurlijk dankbaar van dat Klaas mijn vader is: ik kon hem vragen stellen, en mijn beoordeling van Zaans Groen bij hem toetsen.

Linoleumsnede Arie Roos, tekst Klaas Woudt.

Linoleumsnede Jaap Schipper.

Linoleumsnede (maker onbekend), tekst W.P. Groot.

Zaans Groen (2) HERINNERINGEN AAN HET VERZET VAN DE 'ZACHTEN KRACHTEN'

door Klaas Woudt

De redactie van Zaans Erfgoed vroeg aan Klaas Woudt het hiervóór geplaatste artikel te larderen met persoonlijke herinneringen aan 'Zaans Groen' en de omstandigheden waarin de vier nummers van dat blad in de hongerwinter werden gemaakt. De bijdrage hierná is van zijn hand. We streefden ernaar beide artikelen elkaar zo min mogelijk te laten overlappen, maar soms was dat onvermijdelijk: ten dienste aan een logische opbouw van beide verhalen was dubbele vermelding van enkele gegevens noodzakelijk. Het woord is aan Klaas:

De Tweede Wereldoorlog ligt alweer zó lang achter me, dat de jaren die ik mij ervan herinner tegen wil en dank tot ons erfgoed gingen behoren. Maar de tijd slijt. Of beter gezegd: ze leidt tot vergetelheid. De oorlog die in de jaren van 1940 tot en met 1945 van de vorige eeuw ons land (dus ook de Zaanstreek) onverwacht verlamde, raakt ongemerkt vergeten.

Het hiervóór geplaatste artikel dat 'Verzet van de zachte krachten' werd

genoemd, mag ik in een wat ruimer kader plaatsen. De Zaanstreek was namelijk, zoals óók hiervoor al werd geschreven, beslist niet de enige stad of streek waarin jonge mensen zich groepsgewijs organiseerden, in de behoefte... – ja, wélke behoefte eigenlijk? Niet die om ten strijde te trekken; dat zou genadeloos de kop worden ingedrukt... Wél omdat zij de bestaande eigen cultuur wensten te continueren. Dat mócht niet, maar er mocht zovéél niet. En

wanneer men maar niet openlijk of al te opvallend te hoop liep om de eigen identiteit te bewijzen, bestond de mogelijkheid om 'clandestien' bijeen te komen en tijdschriften of vlugschriftjes te verspreiden, opdat de eigen cultuur – ons erfgoed – gehandhaafd kon blijven.

WRANG

Na de oorlog bleek dat een niet onbeduidend aantal boeken, boekjes en tijdschriften aan de aandacht van

PASO DOBLE

— ELIAS VUUDT

*Achter de wereld staan vlammen gezeten
dans met de schaden
dans met de vlammen
dans tot achter de horizon*

*Rood langs de hemel grijpen hun armen
Hoog van de zwerkes tinnelt de gloed
doordert onlaag tot haar sidderend bloed*

*zwart opgeraam
dansen haar vresen
schaatrend met 't vuur op de horizon*

MAARTEN WELSLIOT

KROEG

Een kroeg, waar een rode lamp voor rwaait,
waar een schoorpijl lied naar buiten waait
en een deonken zee-man naar binnen draait.

Een kroeg, zoals er honderd zijn
in deze stad. De brandewijn
schoeit in m'n keel met fel geschrijf.

De tafels, de stoelen en de bank
zijn vervee-loos en vies... Maar blank
en donker glanzend is de drank,

de drank, waarin zo zoet en zacht
een tere droom mij tegenslacht
in een vergeten-volle nacht;

de drank, waarin vermoeden strijdt
niet meer mij maant, waarin verdijft
al wat mijn hart aan stakken rijt.

O Bacchus met je leeuwkrans,
straks in mijn roes zal ik in trance
de hele wereld zien in glans.

„Hoer! we gaan nog niet naar huis,
m'n ouwe moeder is niet thuis.” ...
... en ver, heel ver is het goduis.

Ǝ Zie feeten stond mijn tafel staan.
Waar komen die zo gauw vandaan? ...
... God! dat ik zo moet ondergaan.

FRED VAN ENSKE

Linoleumsnede Truus Kramer, tekst Maarten Welsliot (pseudoniem van Attie de Vries).

Lithografie ('op steen') Ber Hulsing, tekst Anton Oosterhuis (onder pseudoniem Fred van Enske).

de Duitse of nationaal-socialistische machthebbers was ontsnapt. Toen de bevrijding eenmaal dáár was, duurde het maandenlang alvorens alle feestelijkheden waren uitgewoed. En daarna vergde het nog ettelijke jaren vóór bijvoorbeeld de weggevoerde drukpersen waren vervangen. De Duitsers hadden beslag gelegd op vrijwel alles wat maar van metaal was: ijzer en staal, maar ook het lood dat de hand en machinezetter bezigden om letter na letter tot leesbare woorden te vormen. De grafische industrie had – nog ettelijke jaren na de bevrijding – te kampen met een uiterst trage levering of vervanging van drukpersen. En het was op z'n minst wrang dat de machines nou juist uit Duitsland moesten worden aangevoerd.

Drukkersvak

Laat ik in het kort, uit eigen herinneringen, die inmiddels vergeten geschiedenis van 'Zaans Groen' vertellen. Het was oorlog, aanvankelijk reisde ik nog regelmatig met de trein naar Amsterdam. Na mijn HBS-tijd

had ik mij laten inschrijven op de Grafische school; ik hoopte mij te bekwamen in het drukkersvak waarin mijn grootvader en vervolgens mijn vader zich voldaan en op hun plaats hadden gevoeld. Het was oorlog, zei ik. De treinreis was meermalen een temptatie: staand en dicht opeengepakt, zonder enig uitzicht in de goederenwagon en geplaagd door een walgelijke stank als gevolg van het 'broodgas' hadden we eigenlijk geld tóe moeten krijgen. Of: wachtend op het perron van station Koog-Zaandijk zagen we een luchtgevecht tussen een Duitse jager en een Engels vliegtuig; beide kwamen ze vër weg met een rookpluim op de grond, ergens in de Assendelver polder, denk ik. Intussen was de trein gearriveerd; we stapten in en gingen over tot de orde van de dag. Nee, ik overdrijf niet: de oorlog stompde ons af, tegen wil en dank.

Genoegen

Aan de grafische school in Amsterdam Zuid bewaar ik dankbare

herinneringen. Het was een onderduikschool; ik raakte er bevriend met Karel Polak, een half-joodse journalist van 35 jaar die in Oost-Europa correspondent van een dagblad was geweest. Hij reisde terug naar Amsterdam en dook daar onder; de Grafische school nam hem zonder enig bezwaar op. En er waren Gerard en Karel van het Reve, beiden begaafde schrijvers. Net als met Karel Polak, raakte ik met Karel van het Reve bevriend. Polak kende de Mattheus Passion feilloos uit z'n hoofd. Ik herinner me dat ik thuis met een geleende partituur de teksten en melodieën in mijn hoofd stampte, opdat wij tijdens onze grafische opleiding tweestemmig de klasgenoten konden behagen. Overigens denk ik nog steeds met genoegen terug aan de lessen tekenen, handzetten en vormgeven: ná de grafische school kon ik me erop beroepen als volleerd handzetter boeken en boekjes te kunnen vervaardigen. Daar heb ik veel genoegen aan beleefd. In de paar laatste oorlogsjaren, toen de

Lithografie ('op steen') Ru van Rossem.

elektriciteit was uitgevallen, kon ik als redelijk bekwaam graficus op een trap-persje boeken, boekjes en rijmprenten in elkaar prutsen. Verveling heb ik gelukkig nooit gekend.

GROENE KAART

Mijn zus Mart, drie jaar ouder dan ik, studeerde Frans in Amsterdam; zij weigerde de door de Duitse overheid verplicht gestelde Ariërverklaring te tekenen, waardoor zij haar studie moest beëindigen. Zij kon in dienst komen van een Zaanse medisch specialist. Met mijn gelukkige gesternte bezorgde deze arts – wiens naam ik tot mijn schande vergat – mij een zogeheten 'groene kaart', die vermeldde dat bezitter dezes aan een ernstige graad van tuberculose leed. Dit document bewees me verschillende malen een dienst. In het Centraal Station werd door Duitse soldaten herhaaldelijk gecontroleerd of men een 'ausweis' kon tonen, maar een volstrekt betrouwbare garantie om verder te mogen was dat document niet – de Amsterdamse Grafische School had

Lithografie ('op steen') Ber Hulsing.

z'n leerlingen overigens perfecte vervalsingen uitgereikt. Maar mijn 'groene kaart' die bewees dat ik aan tuberculose zou lijden, maakte diepe indruk zodra ik mijn valse document toonde: de militair die me staande hield, toonde naar mijn gevoel zelfs medelijden. Ik werd meermalen aangehouden; het werd routine.

GEDICHTEN

Mart, mijn drie jaar oudere zus, was me in alle opzichten de baas: intelligent, sterk en mooi. Dat overdrijf ik niet: als ik hoorde fluiten, wist ik dat zij in de buurt was. Op een dag kwam zij wat aarzelend naar me toe. 'Jij schrijft verhalen en gedichten hè', zei ze. Ik kon dat niet ontkennen. 'Nou ja, ik probeer dat af en toe', gaf ik toe. Om een lang verhaal kort te maken: zowel Mart als ik was van gedichtenlezer gedichtenschrijver geworden. Wij lieten elkaar met een soort schroom de verzen lezen die wij in afzondering hadden gewrocht – laat ik bekennen dat mijn larmoyante rijmen in het niet vielen bij de volwassen gedichten van Mart.

Van het één kwam het ander. Onze wederzijdse bekentenis leidde uiteindelijk tot het ontwikkelen van een 'literair tijdschrift', zo noemden we het tenminste. Maar laat ik eerst de ramp beschrijven die kort tevoren plaats had. Onze ouders, spaarzaam als zij waren, woonden jarenlang in een bescheiden huis 'op de Koog'. In zuinigheid en vlijt brachten zij de middelen bijeen die het hun mogelijk maakte een riant huis te laten bouwen. Een huis met twee verdiepingen, nog onderkelderd bovendien en met een uitzicht over het polderland waar je jaloers van zou worden. Helaas was dat droomhuis hun maar weinig jaren beschoren. In oktober 1944 achtte het Zaans verzet het nodig de spoorlijn vlak bij ons ouderlijk huis te ondermijnen. Niet dat het spoorverkeer daardoor langdurig geblokkeerd raakte: na enkele uren reden de treinen weer. Maar de Duitse Weermacht nam de zaak hóóg op. Ons ouderlijk huis aan de Plataanweg in Zaanwijk werd met trotyl volkomen verwoest. Vijf woningen in naaste omgeving werden in brand gestoken. Het gezin

SCHILDAATJE SPELEN

Ach, wat sende lantestraten
wachte het leger van de tuimantien.
Nooit die van de beste striken
waaien verzoed loze kooie puiken.

Her vijandlijer knetterhoorn
is droege roegge toe de kouten
van het beslikkerster, ze beuaten
met wude op het stur verbaaten.

Het frust geeft sich waalgem over.
Het witte hand is verpingen
en woold gedragen door de vegen
van hazelenia Septemberover.
ad van noppen

Linoleumsnede Truus Kramer,
tekst Ad van Noppen.

Woudt – vader, moeder en drie kinderen – was in één klap van alle bezittingen beroofd. Wij vonden een onderkomen in het woonhuis van een tante, het woonhuis dat bij drukkerij Heijnis behoorde, vaders drukkerij. De Zaanse verzetsbeweging heeft na zestig jaar nog steeds taal noch teken van zich laten horen.

IJSKOUD

De drukkerij die onder de naam 'Firma J. Heijnis Teuniszoon' opereerde, was volstrekt stilgevallen: er waren geen opdrachten meer, het was er ijskoud, de drukkers en zettters waren naar huis gestuurd. De hongervinter was begonnen. Niettemin werkte ik er, in eenzaamheid, te koppig om toe te geven. Er waren nog ettelijke 'zetkasten', gevuld met loden letters, en ik had de techniek van het handzetten geleerd. Bovendien stond er in een vergeten hoek die kleine degelpers, die met de voet kon worden aangedreven. En minstens zo belangrijk was dat ik, verstopt op zolder, een voorraad papier wist te vinden. Omdat mij

Lithografie Ties Stuurman.

van kindsbeen af was ingeprent dat ledigheid des duivels oorkussen zou zijn, ben ik als handzetter/drukker op dat degelpersje boekjes gaan vervaardigen. Van het vroege licht tot dat het donker werd, ploeterde ik met de loden letters pagina na pagina bijeen.

LEREN

Onvermijdelijk ontdekte mijn zus Mart mijn werk- en schuilplaats. Opnieuw spraken we over onze gedichten en verhalen en we vroegen ons af of zich méér vrienden en vriendinnen daaraan te buiten zouden gaan. Zou het niet nuttig zijn om van elkaar te leren? Zó ontstond het idee om op een zondagmiddag Zaanse jonge mensen met belangstelling voor literatuur en beeldende kunst bijeen te brengen. Dat sloeg aan: wij vonden in korte tijd een groep jongeren die verhalen schreven, gedichten maakten en andere vaardigheden hadden ontwikkeld. Zo meldden zich als illustrator verschillende leerlingen aan van de Kunstnijverheidsschool en, kort en goed, zó ontstond 'Zaans Groen'.

KLEIN

Het tijdschrift dat wij in gezamenlijkheid in niet meer dan vier afleveringen samenstelden is later tot onze verbazing de hemel in geprezen. Piet Calis, die in 1989 'Het ondergronds verwachten' samenstelde (zijn proefschrift¹), wijdde 45 bladzijden aan 'Zaans Groen'. Andere scribentten volgden. En in Utrecht werd een tentoonstelling van clandestien uitgegeven boeken druk bezocht en bovendien geprezen, waarbij 'Zaans Groen'. In alle nuchterheid constateerden wij dat overdrijven óók een vak is. Na wikken en wegen durf ik 'Zaans Groen' niettemin wel bij het Zaanse erfgoed te rubriceren; zij het dan in een klein vakje.

¹ Zie bij bronvermeldingen op bladzij 43 van deze Zaanse Erfgoed.

*Nieuwbouw
twee identieke
kantoorgebouwen
voor Pieter Bon
en Lucas Meijer
te Zaandam*

KAKES BOUWT OP STERKE FUNDAMENTEN

Vakmanschap, bouwkundig inzicht, duidelijke afspraken en een strakke planning. Dat zijn de sterke fundamenten waarmee Bouwbedrijf Kakes uit Zaandam elk bouwproject aanpakt. Zowel bij nieuwbouw, groot onderhoud, renovatie of restauratie heeft Kakes een solide reputatie opgebouwd. Daar zijn we meer dan 125 jaar geleden al mee begonnen. En een eenmaal genomen voorsprong moet je koesteren.

*Kakes is in
samenwerking met
FKG architecten nauw
betrokken bij de
ontwikkeling van het
Boonterrein te
Wormerveer*

